

ZSIDÓ POLITIKAI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT 650 Ft
2015. február / XXVII. évfolyam 2. szám

szombat

A Teleki tér

Bolhosok, handlélk, ellenállók
és utódaik

S. J. Agnon: A Nagy Zsinagóga

Robert Alter: Szükséges angyalok

Ragyogó kedvezmények egész évben!

Mennyit költesz könyvre egy évben? És színházra? Mozira? Belépőkre?
És mennyi annak a 20 százaléka? Számolj utána bátran! A Magyar Narancs-olvasókártyával több ezer forintot spórolhatsz kedvenc helyeiden. Már csak ezért is érdemes egy évre előfizetni! Ha most 10 689 forint kedvezménnyel* 19 860 forintért megrendeled a Magyar Narancsot, 20 százalék kedvezményre jogosító „Olvasókártya” az ajándék!

magyarnarancs.hu/elofizetes

Az előfizetés lejártáig 20% kedvezményt nyújt:

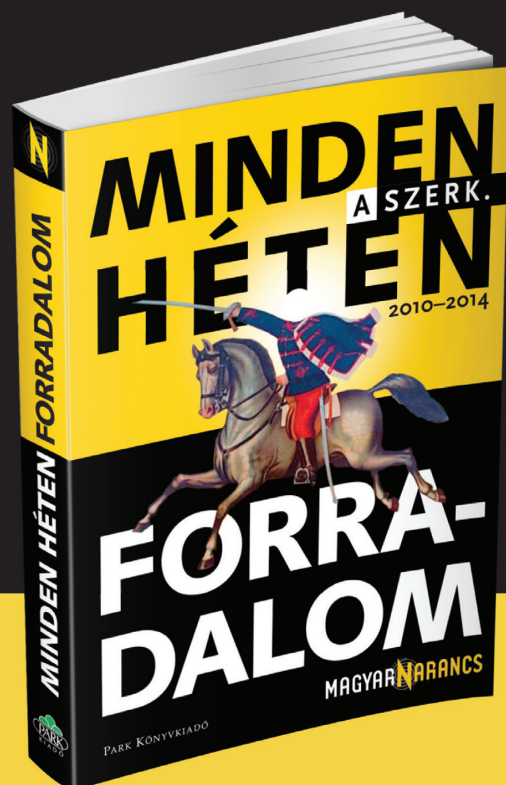
A38 Hajó • Bethlen Téri Színház • Cirko-Gejzír • Fonó Budai Zeneház • Írók Boltja • Jurányi Produkciós Közösségi Inkubátorház • Katona József Színház és Kamra • Ludwig Múzeum • Nemzeti Táncszínház • Örkény Színház • Petőfi Irodalmi Múzeum • Szkéné Színház • Trafó • Tuza Antikvárium • MODEM (Debrecen) • Apolló mozi (Pécs) • Zsolnay Örökségkezelő (Pécs)

10% kedvezmény: Transz Art Café

7% kedvezmény: Lira Könyvesboltok

MAGYAR NARANCs

A SZERK. 2010-2014 MEGJELENT AZ ELMÚLT NÉGY ÉV LEGJOBB VEZÉRCIKKEI EGY KÖTETBEN!

Rendelje meg a Narancstól, és mi ingyen kiszállítjuk önnek!
Olvasókártyával 20% kedvezménnyel, azaz 3190 forintért!
Ha személyesen veszi át, szerzők által dedikált példányt adunk.

TELEFON: 06 1 219 0862 | **E-MAIL:** konyv@narancs.hu

TARTALOM

4 | MÚLTIDÉZŐ

Lelkes Szilvia: Zsidónegyed?
Zsidónegyedek?
– Józsefváros (és egy-két
pesti kerület) zsidó népessége
a 20. század közepéig

8 | MÉSZÁRSZÉKEK, FÜSZERESEK

Fris E. Kata: Boltok,
kóserájok a Teleki tér körül
– A józsefvárosi zsidó
vallásos élet keretei
1890–1960 között

12 | AUFSTELLUNGPLATZ

Fris E. Kata: Ószeresek,
handlék, zsibárosok

17 | ELLENÁLLÓK, 1944

Adler Tamás: A „Kis Varsó”
legendája

21 | NEGYEDIK LÁB

Margitta Nóra: A Teleki tér
asszonyai

26 | ÚJJÁÉLEDT KÖZÖSSÉG

Az utolsó stibl feltámadása

29 | FRIGYSZEKRÉNY

Smuel Joszef Agnon:
A Nagy Zsinagóga

30 | ÖRÖKMÉCSSES

Robert Alter:
Szükséges angyalok
– Tradíció és modernitás
Kafkánál, Benjaminnál
és Scholemnél

32 | SZÖVEGBE ZÁRT RAGYOGÁS

Az érthetetlen ragyogás
– Zohár

33 | ÖNGYILKOS PIZZAFUTÁR

„Mintha élnél”
Pizza Kamikaze, Gólem
Színház

26–28. ÚJJÁÉLEDT
KÖZÖSSÉG

2015. február
5775. svát

A Magyar Zsidó Kulturális Egyesület
folyóirata
Megjelenik évente tízszer

Szerkesztőbizottság:

Deák Gábor
Hoffman Iván
Itamár József-Keszt
Kovács András
Seres László
Tatár György
Turán Tamás

Szerkesztőség:

Szántó T. Gábor főszerkesztő
Gadó János szerkesztő
Muraközi Zsóka szerkesztőségi titkár
Magó Katinka pénzügyek

Állandó külső munkatársak:

Uri Asaf, Csáki Márton
Krausz Viktória, Németh Ványi Klári
Pályi Márk, Seres Attila
Szarka Zsuzsanna
Vári György, Várnai Pál

A megjelenést támogatja:

Amerikai Joint Magyarország
Magyarországi Zsidó Örökség
Közalapítvány
Nemzeti Kulturális Alapprogram

A héber és jiddis szavak átírása
a szerzők felfogását tükrözi

Terjeszti a Lapker Rt.

Címlapfotó: Mayer András

A kéziratok szerkesztése lezárult:
2015. január 19-én

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
Bálint Ház
1065 Budapest, Révay u. 16.
234-es és 235-ös szoba
Telefon/fax: (36-1) 311-6665

Lapunk e-mail címe:
info@szombat.org
Címünk az interneten:
http://www.szombat.org

Egyéves előfizetői díj: 5950 Ft

Előfizethető a kiadóhivatalban,
illetve postautalványon
az OTP 11709002-20066703
„Szombat” számú alszámlán

Lapengedély száma:
III/Kul/174/1989.

HU ISSN 0865-3844

Felelős kiadó:

Kirschner Péter, a Magsike elnöke

Nyomdai előállítás: Pannonia Nyomda Kft.

A Teleki tér

és környéke valaha olyan markáns zsidónegyed volt, mint a Király utca, Dob utca vidéke. Utóbbi zsidó karakteréről ma tudomással bír a közvélemény, a Teleki tér a maga különálló világával feledésbe merült, még a zsidók sem igen ismerik. Az utolsó, megmaradt Teleki téri stíbl (kis imaház) ifjú tagjai azonban nekirugaszkodtak, hogy ne csak e külön univerzum emlékeit mentsék meg a feledéstől, ne csak enciklopédikus igénnyel gyűjtsenek össze minden fellelhető információt a környékről, hanem életben is tartsák a közösséget. Munkálkodásuk eredményéről, a Teleki tér zsidó múltjáról és jelenéről ad áttekintést összeállításunk.

Lelkes Szilvia

ZSIDÓNEGYED? ZSIDÓNEGYEDEK?

Józsefváros (és egy-két pesti kerület) zsidó népessége a 20. század közepéig

Körülbelül a kétezres évek eleje óta (úgy) tudjuk, hogy szűkebb értelemben a VII. kerület belső részén, a Károly körút – Dohány utca – Erzsébet körút – Király utca által határolt területen, bővebben véve – és átnyúlva a VI. kerületbe – egészen az Andrássy útig húzódott Pest régi zsidónegyede. Ezzel szemben vagy éppen emelttöbb, a *Teleki'44* kutatás során megismert beszélgetőpartnerünk állította: legalább annyi, ha nem több zsidó élt Józsefvárosban is. Akkor az a zsidónegyed nem is az a zsidónegyed? Vagy zsidónegyed helyett beszéljünk zsidónegyedekről? Egyáltalán: mit nevezünk, mit nevezhetünk *zsidónegyednek*?

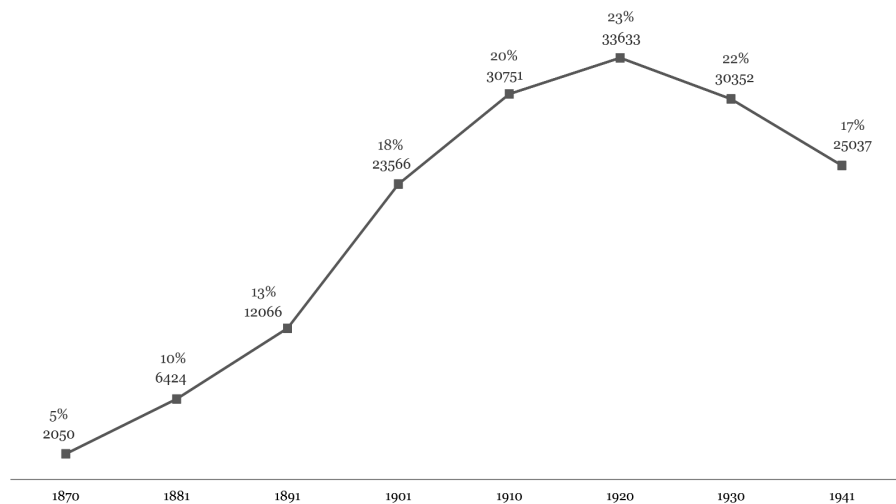
A kifejezés definiálására Komoróczy Géza *Zsidónegyedek* Budapesten: egy

kifejezés megtisztítása¹ című írásában egy hármas szempontrendszer ad: zsidó egy város része akkor, ha (1) legalább jelentős arányban, jellegzetesen zsidók laknak benne, (2) megtalálhatók ott a zsidó életvitel és infrastruktúra nélkülözhetetlen intézményei, illetve (3) a zsidó lakosság igényei megjelentek a városrész kialakításában. Mennyiben érvényesülnek a kritériumok Józsefváros esetében?

Jelentős arányú zsidó lakosság

A főváros egészéhez hasonlóan a VIII. kerületben is a 19. század utolsó harmadában mutatkozott számottevő zsidó la-

A józsefvárosi zsidóság lélekszáma (fő) és össznépeségén belüli aránya (%), 1870–1941

Forrás: Hivatalos magyar népszámlálások

kosság. Az első, 1870. évi népszámlálás szerint 2050 fő izraelita élt a kerületben, mely a 41 831 fős összlakosság 5%-át tette ki. Tíz évre rá számuk megháromszorozódott és a húszas évekig dinamikusan emelkedett, majd azt követően folyamatosan csökkent. 1920-ban az izraeliták majdhogynem egynegyedét (23%) adták a kerület népességének.

A budapesti zsidósággal foglalkozó szakirodalom szerint az 1920 előtti létszámgyarapodás magyarázata a vidéki zsidóság főváros felé áramlásában (tehát az országon belüli migrációban), illetve

az átlagoshoz képest magas termékenységi és alacsony halálozási rátában rejlik, a csökkenő tendenciát pedig a születésszám-visszaesés, a kivándorlás és részben a valláshagyás (kikeresztelkedés) eredményezte – utóbbi kettő szerves összefüggésben állt a szaporodó zsidóellenes jogszabályokkal és az egyre fokozódó antiszemita közhangulattal. A fenti grafikonon is jól látható, hogy 1941-ben jóformán a század eleji arányszámok köszöntek vissza.

Nincs okunk kételkedni abban, hogy más tényezők játszottak szerepet a jó-

zsefvárosi zsidóság esetében. Számos helyen olvasni,¹ hogy a kezdetekben főként a keleti országok, kiváltképp Galícia zsidó bevándorlói népesítették be a kerület bizonyos részeit, holott ezt mindmáig egzakt statisztikai adatokkal nem igazolták. Néhány csekély és bizonytalan forrás utal ugyan galíciai szereplőkre (vagy inkább gyökerekre), ám kis kutatómunkával – és hasonlóan megbízható anyagokra támaszkodva – a főváros más kerületeiben ugyancsak galíciaiakra bukkanhatunk. (A *galíciai mítoszról* bővebben olvashatnak majd a Gläser Jakab Emlékalapítvány hamarosan megjelenő esszékiötetében.)

A zsidó életvitel és infrastruktúra nélkülözhetetlen intézményei

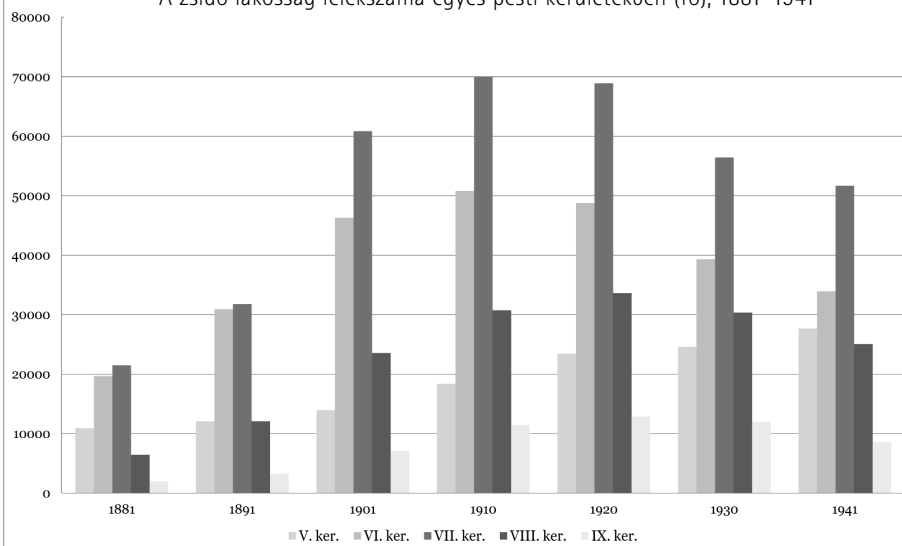
Ez idáig 44 (!) olyan józsefvárosi imahelyet sikerült azonosítanunk, melyeket régi és új források egyaránt megerősítettek. Mára ebből kettő maradt: A Nagy Fuvaros utcai zsinagóga és a Teleki téri imaház.

Az egykori imahelyek zöme az akkor Külső-, napjainkban Középső-Józsefvárosként aposztrofált területre esett. Körülbelül felük állandó lakásimaház, másik részük alkalmi vagy ideiglenes, a főünnepek idejére megnyitott ún. *pótimaház* volt.

Napközi otthont, óvodát és a húszas években hitközségi polgári fiú- és leányiskolát nyitottak a kerületben, utóbbi intézetnek 1925-ben „157 fiú és 160 leánytanulója volt”.³

Józsefvárosban igen élénk egyesületi élet folyt. A szervezetek egy része az állandó imaházakhoz kötődött, azok fenntartásában és a hitélet szervezésében (pl. Talmud Tóra és Bar Mitzva előkészítő tanfolyamok) volt érdekelt. Más társulások jótékonyssággal és segélyezéssel, patronálással, egyéb hitoktatói tevékenységekkel vettek részt a közösségi életben. A szociális, karitatív és kulturális feladatokat főként a kerület két nőegylete látta el: a Józsefvárosi Izraelita Nőegylet, mely 1927-ben alakult és a Nagy Fuvaros

A zsidó lakosság lélekszáma egyes pesti kerületekben (fő), 1881–1941

Forrás: Egyenlőség, 1920. július 17.

Józsefvárosi Izr. Imaház, Budapest, VIII., Erdélyi-u. 19.
Alulírott imaházelnökség pályázatát hirdet egy tenorista- és egy bassista-állásra. Pályázóktól megkívántatik zeneileg képesített, erőteljes hang. Budapest, 1920 július hó. Ifj. Guttmann Ignácz, elnök, Horváth Mihály, titkár.

Brünn utóda Engländer Orth. kóser Saját pörkölésű
 Szold árak. Külön helyiségben. kávé, fűszer, tej, bor, macész, stb.
Budapest, VIII., Karpienstela utca 1. Telefon. Vidékre postal szállítás.

Szenzációsan olcsó של פסח edényárusítás
VILÁGEDÉNYÁRU HÁZBAN
 VIII., NÉPSZÍNHÁZ-UTCA 29
Garantált új edények
 3 lit. kék fazék, lábas..... P 1.20 8 lit. kék fazék, lábas..... P 2.30
 4 1/2 " " " "..... 1.50 10 " " " "..... 2.60
 5 1/2 " " " "..... 1.60 12 " " " "..... 3.30
 Győződjön meg személyesen e **soha még nem létezett olcsó árainkról**, melyekről 12 kirakatunk beszél

közösségi helyiségeknek, óvodának és elemi iskola alsó tagozatának is otthont adott. Budapest Főváros Levéltárában megtaláltuk a ház eredeti alaprajzi terveit, melyek arról tesznek tanúbizonyságot, hogy – ugyancsak a földszinten – mikvét alakították ki.

1944 júniusában Budapest polgármestere határozatban² jelölte meg azokat a (kóser) vendéglátóipari helyiségeket, melyeket kizárólag zsidók látogathattak és azokat, ahol a zsidók kizárólag elkülönített részekben tartózkodhattak. A lista alapján ekkor 2 kóser vendéglő (Lujza és Szigetvári utca) és 3 kóser kávémérő és kifőző volt a VIII. kerületben.

A városrész kialakításában megjelenő lakossági igények

— **Ferenc- és józsefvárosi templom.** A főváros Ferenc- és józsefvárosi zsidó lakossága, főképpen a periferiákon lakó része, már rég foglalkozik avval a gondolattal, hogy a mostaninál nagyobb kényelem és kevesebb utazási kényserúség mellett, mint elégitse ki istentiszteletben álló vallásos szükségleteit. A soroksári-utcai templom, tudvalevőleg, abszolút nem felel meg rendeltetésének, emellett kicsiny, s a Márton-utcai egyesület imaháza is, mely újabb berendezkedés, főltte szüknek bizonyult. A főváros szóban forgó két kerületének zsidósága ez okból már régebben botfai *Hivós* Iván igazgató vezetésével *Zohmer* Zsigmond udv. tanácsos, hitközségi elnökhöz fordult azzal a kérelemmel, hogy a hitközség segítse őket templomépítési tervük megvalósításában. Azóta elpihent a kérdés, de most újabb erővel foglalkoztatja ferenc- és józsefvárosi hitfeinket. Több izben tanácskoztak és nagyobb akció indítását határozták el oly célból, hogy a hitközségtől várható támogatás mellett a magukéból is oly összeget hozzanak össze, melyből a két kerület számára megfelelő templomot építhetnének.

nekarral rendelkező Józsefvárosi Ifjúsági Csoport, mely koncerteket, klub- és előadóesteket, szemináriumi előadásokat tartott. Említésre méltó még a Józsefvárosi Zsidó Nép kör, mely 1918 decemberében nyelviskolát nyitott, ahol „a héber nyelvet élő nyelvként, új módszerek szerint” tanították.

A 20. század első felében több kóser mészárszék és vágoda üzemelt a kerületben, többek között a Lujza utcában, Népszínház utcában, a Teleki téren és a Rákóczi téren (utóbbi egy ideig hitközségi mészárszékként funkcionált), de más kóser ételmezert is be lehetett szerezni a környék kisebb fűszer- és csemegeüzleteiben.

A Magdolna utca 29–31. mostanság üres telkén valaha az ortodox hitközség egész kis komplexuma állt: a húszas évek elején a földszinten mészárszéket, baromfivágodát és elárusítóhelyeket rendeztek be, de az épület imaháznak,

Az Egyenlőségből kiderül, hogy a józsefvárosi zsidó közösség (de legalább is annak neológ része) és a Pesti Izraelita Hitközség már az 1900-as évek elejétől szorgalmazta egy nagyobb, kerületi templom létesítését, főként a helyi zsidóság létszámára, valamint a közösség és hitélet erősítésére hivatkozva. Emlékeztetőül: 1901-es népszámlálás 23 566 izraelitát regisztrált a kerületben.

A kisebb imahelyek nyilvánvalóan nem voltak képesek ellátni a vallásos szükségleteket, ám a zsinagóga-létesítés kívánalmában a hitközségi centralizáció mellett megjelenik egyfajta *identitáskialakító és önreprezentatív* igény is: a józsefvárosi zsidóság szándéka kilepni addigi viszonylagos szubkulturális jellegéből, markánsabban megmutatkozni a kerületben és a budapesti zsidó életben egyaránt. Van zsinagógánk, tehát vagyunk!

A történet ismert: az Emberbarát Tempomegyesület által működtetett Szilágyi utca 5.-ben működtetett ideiglenes imaház kinötte magát, így 1922-ben megvásárolták a Nagy Fuváros 4. szám alatti egykori kaszinóépületet és Freund Dezső (1884-1960) tervei nyomán 800 fős zsinagógává alakították át azt.

utcai zsinagógához tartozott, valamint a Józsefvárosi Szeretet Nőegylet, amely a Teleki László tér 1-2.-ben létesített imaházhoz kapcsolódott. A Szeretet Nőegylet a Baross utca 121. szám alatt idősek otthonát is működtetett.

A Rákóczi út 59. földszinti helyiségében működött a saját ének- és kamaraze-

A templomot 1922. szeptember 17-én „fényes ünnepség keretében”³ avatták fel és adták át a pesti izraelita hitközségnek, az egyesület korábbi Szilágyi utcai helyiségeit pedig zsidó polgári és elemi iskola részére rendezték be.

A saját épülettel biztosabbá vált egy kerületi állandó zsinagóga és a hozzá kapcsolódó vallási, jótékonyági és kulturális intézmények fennmaradása,

„rangosabbá” tétele, majd körzeti templomként a hitközségi rendszerbe való szervezettebb bekapcsolása. Mindazonáltal egy újabb templom építésének igénye a későbbi évtizedekben is jelen volt.

Kétségtelen, hogy a „régii pesti zsidónegyed”⁴ területein élt a legtöbb izraelita, össznépelességen belüli arányuk ott volt a legnagyobb és valószínűleg

kiterjedtebb infrastruktúrával rendelkeztek. De amint azt a józsefvárosi példák (és a más kerületekre vonatkozó népszámlálási adatok) is mutatják, a főváros más részeinek is megvoltak a maguk szerényebb negyedei, melyek bővelkednek kutatásra és dokumentálásra érdemes zsidó emlékekben és tágitják a „zsidó Budapestről” alkotott képünket és tudásunkat.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Egyenlőség, zsidó felekezeti és társadalmi élet. Online elérhető itt: <http://jpress.nli.org.il>

Illyefalvi I. Lajos, Dr. (szerk.): Budapest Székesfőváros statisztikai és közigazgatási évkönyve. XIII. évf. 1921-1924. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, Budapest, 1925.

Illyefalvi I. Lajos (szerk.): Budapest Székesfőváros statisztikai és közigazgatási évkönyve. XX. évf. 1932. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, Budapest, 1932.

Illyefalvi I. Lajos, Dr. (szerk.): Budapest Székesfőváros statisztikai évkönyve. XXXI. évf. 1943. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, Budapest, 1943.

Komoróczy Géza: Zsidónegyedek Budapesten: egy kifejezés megtisztítása. <http://szombat.org/politika/3909-zsidonegyedek-budapesten-egy-kifejezes-megtisztitasa> (Letöltés ideje: 2014. szeptember 4.)

Kőrösi József (szerk.): Pest, szabad királyi város az 1870-dik évben. A népszámlálás és

népleírás eredményei. Ráth Mór Bizománya, Pest, 1871.

Perczel Anna: Pest régi zsidónegyede. Budapest, VII. kerület Erzsébetváros. Király utca – Csányi utca – Klauzál tér – Dohány utca – Károly körút által határolt terület <http://multesjovo.hu/hu/aitdownloadablefiles/download/aitfile/aitfile/id/435/> (Letöltés ideje: 2014. október 15.)

Thirring Gusztáv, Dr. (szerk.): Budapest Székesfőváros statisztikai évkönyve. II. évf. 1895 – 1896. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, Budapest, 1898.

Thirring Gusztáv, Dr. (szerk.): Budapest Székesfőváros statisztikai évkönyve. IV. évf. 1899 – 1901. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, Budapest, 1904.

Thirring Gusztáv, Dr. (szerk.): Budapest Székesfőváros statisztikai évkönyve. XI. évf. 1909 – 1912. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, Budapest, 1914.

Komoróczy Géza: Zsidónegyedek Budapesten: egy kifejezés megtisztítása. Szombat Online, 2009.10.13. <http://szombat.org/po->

litika/3909-zsidonegyedek-budapesten-egy-kifejezes-megtisztitasa (Letöltés ideje: 2014. szeptember 4.)

Például itt: Szentgyörgyi Ákos: A józsefvárosi zsidó közösség kialakulása, imaházak és zsinagógák <http://zsido.hu/tortenelem/jozsef-htm> (Letöltés ideje: 2014. szeptember 4.)

Egyenlőség, 1925. július.11. <http://jpress.nli.org.il>
Az Egyenlőségben megjelent cikk szerint az első csoportokban 130 fő vizsgázott le. Egyenlőség, 1919. november 19. <http://jpress.nli.org.il>

A határozatot közreadta az Egyenlőség 1944. június 9-én megjelent száma. <http://jpress.nli.org.il>

Egyenlőség, 1922. szeptember 23. <http://jpress.nli.org.il>

Perczel Anna: Pest régi zsidónegyede. Budapest, VII. kerület Erzsébetváros. Király utca – Csányi utca – Klauzál tér – Dohány utca – Károly körút által határolt terület <http://multesjovo.hu/hu/aitdownloadablefiles/download/aitfile/aitfile/id/435/> (Letöltés ideje: 2014. október 15.)

Trauma és utóhatás

A szemináriumsorozat a vészkorszak és a másodgeneráció irodalmáról a *Szombat* folyóirat szervezésében, Szántó T. Gábor vezetésével 2015-ben is folytatódik. **Kéthetente keddenként, 18.00-kor a Bálint Házban (Bp. VI., Révay u. 16.)**

Jelentkezni, olvasni és beszélgetni a művekről sosem késő!

2015. első félév:

- február 24.: Gergely Ágnes versei (*Ajtófélfámon jel vagy, Apu, Pannon ég alatt, A síkság, Keserű gyökerű, Temető Pannóniában, A 137. zsoltár, Babel*), előadó: Szántó T. Gábor
- március 10.: Rudnó Teréz: *Szabaduló asszonyok*, vendégelőadó: Jablonczay Tímea
- március 24.: Palotai Boris: *A férfi*, vendégelőadó: Jablonczay Tímea
- április 7., 21.: Nádas Péter: *Egy családregény vége*, vendégelőadó: Vári György
- május 5., 19.: Nádas Péter: *Párhuzamos történetek*, vendégelőadó: Forgách András

Tandíj: óránként 600 Ft (a tavaszi szemeszter hátralévő alkalmaira váltható bérlet 3500 Ft)

Jelentkezni a szanto@szombat.org e-mail címen, vagy délutánonként a **311-6665**-ös telefonszámon lehet.

Partnerek: Amerikai Joint Magyarország, Bálint Ház, Magyar Zsidó Kulturális Egyesület, Szombat Alapítvány Médiatámogató: *Élet és Irodalom*

Fris E. Kata

BOLTOK, KÓSERÁJOK A TELEKI TÉR KÖRÜL

A józsefvárosi zsidó vallásos élet keretei 1890–1960 között

1897-től a Teleki téren működött a híres zsidó- vagy más néven használtcikk-piac. A körje települt kereskedők és kisiparosok története szorosan összeforrt a városrésszel. A józsefvárosi zsidó közösség központja is hamarosan a tér és közvetlen környéke lett. Így a hagyományos zsidó életmódot folytató családok letelepedésével párhuzamosan alakult ki az őket kiszolgáló vallási infrastruktúra is: sütödék, kóser mészárszékek, fűszerüzletek és a zsidó élet eseményeihez kötődő egyéb foglalkozások. A Teleki⁴⁴ kutatás során, a visszaemlékezések, a korabeli újsághirdetések és dokumentumok, valamint a családi iratok és fotók nyomán egy színes, pezsgő, kisboltokkal, üzletekkel, kávékimérésekkel, vendéglőkkel benépesített városrészt ismertünk meg.

A tér népszerű piac volt a háború előtt, és a háború után is. Nemcsak használt holmival kereskedtek, széles áru kínálat várta a vásárlókat. Többnyire kiskereskedők kaptak helyet, ahol a vevők zöldséget, hentesárut, tejtermékeket, fűszereket, libát, gyümölcsöt, savanyúságokat vásárolhattak.

...a kenyeres,
a tejfölös,
a túrós.

A piac több részből állt. A Teleki 3.-tól kezdődtek az élelmiszerüzletek. Sorban a savanyúságot árusítók, aztán a hentesek, gyümölcsösök, zöldségesek, majd az egyéb kereskedők. A Karpfenstein utca 2/b-ben élt Wágner Márta édesanyja fontosnak tartotta, hogy lánya ideje korán megtanuljon mindent és magabiztosan igazodjon el a piac világában is. Így a sábesz előtti nagy bevásárlásokba már kisiskolásként bevonta: *„Édesanyám közölte, ha úgy mész férjhez, hogy nagyon rendes ember lesz, de nincs pénze, akkor mindent neked kell csinálnod. Ha véletlenül gazdagon mennél férjhez, akkor meg tudnod kell, mit várjál el az alkalmazottól. Így minden csütörtökön reggel hatkor megvolt a program, nem az iskolába mentem, hanem a piacra! A sínek másik felén volt egy üres tér, minden csütörtökön jöttek a boltgárkertészek hajnalban. A világon a legszebb, aktuális szezonnak megfelelő gyümölcs, zöldség, ami létezett, ott mind megtalálható volt. Ha hét közben*

véletlenül kellett valami, akkor a másik oldalon külön zöldségesek, külön a gyümölcsösök voltak; ott volt egy soron a kenyeres, a tejfölös, a túrós.”

Gyümölcsösök, zöldségesek, libások

A Lujza utca felőli oldalon helyezkedtek el a boltok. Az egyik, mindenki által ismert, ma gyorsbüfének mondató hely, *Willig Eszti* üzlete a piac kereskedőit látta el szendvicsekkel, harapnivalóval, mert *„a Teleki tériek mindig gyorsan ettek», hisz az üzlet az fontosabb volt mindennél, nem volt ám félóra ebédidő, csak bekaptak valamit, aztán szaladtak vissza. Ez körülbelül a Lujza és a Dobozi utca között kis részen lehetett”* – idézi fel a bolt hangulatát az ortodox szücsmester unokája, Zelczer Péter.

A Lujza utcában volt a lómészárszék, és azzal szemben a Teleki tér legnagyobb gyümölcsös standja, a Lujza utca 1/c-ben lakó pólishi Epsteinék. Hat gyerek volt a családban, mind a hat kiszolgált, a papa kasszírozott. *„Bár hosszú évek óta volt üzletük, lakásuk itt, minden hónapban egyszer a KEOK-nál¹ kellett jelent-*

kezniük. 1941-ben internálótáborba kerültek mindannyian, soha többé nem engedték el őket. Kamenyec Podolszkijba vitték a családot. Ők, Kolmann, a tojásos és a Hofmann kenyeres a Telekiről mind odavesztek” – emlékszik vissza a Teleki közismert kereskedőire az Epstein Ibivel egy elemibe, majd polgáriba járt Wágner Márta.

Zelcer Péter anyai nagynya, aki a Teleki tér 22.-ben lakott, a ‘30-as évektől járt le a hétvége előtt a piacra, itt vette az élő tyúkot, kacsát. A jelentős háztartást vezető asszony mindig tyúkot vásárolt, nem csirkét és jól ismerte az eladók trükkjeit, tudta, hogy kell a frisset, a szépet kiválasztani: *„Kisgyerekként egyszer kétszer elkísértem, jól emlékszem arra – nem tudom illik-e elmesélni – a tyúkot úgy vette meg, hogy belefűjt a fenekénél és megnézte, hogy eléggé sárga-e a húsa, vagyis, hogy a bőre alatt ne legyen kék, vagy lila! Aztán vitte a sakterhez levágnatni, ez volt a péntek esti, szombati menü.”*

A kezdetektől egészen a nyolcvanas évekig híresek voltak Budapest-szerte a helyi libások. Egész évben nagy forgalmat bonyolítottak le, a fővárosi piaci hierarchiában kiemelt helyet foglaltak el. Friedhaber Tibor elmeséléséből azt is megtudhatjuk, hogy minőségi árujuk volt és vevő igényeit mindig szem előtt tartották. Nem hiába örzi az emlékezet mai napig a legendás kereskedőket: *„Régen nagyon sokan Jam Kiperkor² hazavitték a csirkét, tyúkot, s még etették, hizlalták. Ahol most a Lidl van, ott voltak a libások. Például a Kálmán. Anyukám ott vette a csirkét, tyúkot, libát. Majd elvitte a Déry utcában a vágódába. Emlékszem, egyszer a sakter tréflire vágta a tyúkot, vissza kellett vinni. A Kálmán gond nélkül visszavette, kereskedő volt, nem volt érdekes, adott egy másikat. Akkoriban anyu 20-30 kg zsírnak valót vett tőle. Megfőzte, leszűrte, a libaszírt meg 10 literes bödönökben eltettük télire. Abból főztünk az újig, és nem avasodott meg!”*

Vágodák, mészárszékek

A Józsefvárosban az 1890-es évektől a hagyományos életmódot folytató zsidó családok letelepedésével párhuzamosan alakultak ki a vallásos élet fenntartásának lényegi elemeként a kóser mészárszékek és jelentek meg az ehhez kötődő foglalkozások is, mint a sakter, a mesgiah (kóserügyi felügyelő, aki ellenőrzi, hogy a sakterek megfelelően dolgoznak-e). Így a kóser húsról immár képzett, helybeli mészárosok, hentesek gondoskodtak, nem kellett máshol beszerezni.

A Szerdahelyi utcában élt Horovitzné Österreicher Lea a 30-as évekbeli nyolcadik kerületi kóser szcéná helyzetéről számolt be nekünk: *„Ortodox mészárszék a*

Magdolna utca 29–31.-ben volt, neológ több is. Volt egy a Tisza Kálmán téren (ma II. János Pál pápa tér – a szerz.), ez csak baromfi, volt a Déry utcában és a Lujza utcában is. A Népszínház utcában (30. – a szerz.) pedig kóser baromfiüzlet volt, ott kizárólag baromfit árultak, a Magdolna utcában pedig csak marhahúst, ott a mészárszék, vágoda működött. (Oda, a Magdolna utcába jártam ortodox óvodába és elemi iskolába is.) Úgy emlékszem, a Lujza utcában volt vendéglő is, Rosenthalnak hívták, ez egy kóser vendéglő volt.

A kóser hentesüzletek rabbisági felügyelet alatt álltak. Az Egyenlőség 1933. február 18-ai lapszáma a Pesti Izraelita Hitközség „kasrusz-intézményeit” teszi közzé, vagyis azon neológ „mészárszékeket, baromfi-vágódákat és baromfielárusító-helyeket, va-

Deutch Hermanné
Lukács Klára
kislányával,
Máriával a Corvin
áruháznál, 1933

Pékség, Dobozi utca, 30-as évek

Jobbra: Deutsch Herman mészáros a Teleki tér 5.-tel szemben lévő piaci boltja előtt, 1930-as évek (Családi archív)

lamint kolbász- és füstöltáru elárúsító helyeket, ahol első rangú kóserárut lehet vágatni, illetve vásárolni”.

A Karpfenstein utcai Spindler család Spitzer Tibor henteshez járt: „A Lujza utcában volt ez a kóser hentes. Nagy üzlet volt, hentes, mészáros. Ott vettünk kóser felvágottat is. Meg főleg libát. A csirkét mindig vágattuk. Megvette az ember az élő állatot a piacon és elvitte a metszőhöz vágatni.”

Az itt élő vallásos családok számára fontos volt a kásrut, s ezt nemcsak a kóseriságot biztosító szakemberek, de a kereskedők is mind is természetesnek tartották. Erről mesélt Zelcer Péter: „Mikor a nagyszüleim már meghaltak, az anyukám, aki kóser háztartást vitt, a Déry utcába járt sakterhoz. A csarnokkal pont szemben volt a libás Erzsi. Erzsébet volt, a libás csak ragadvány név.

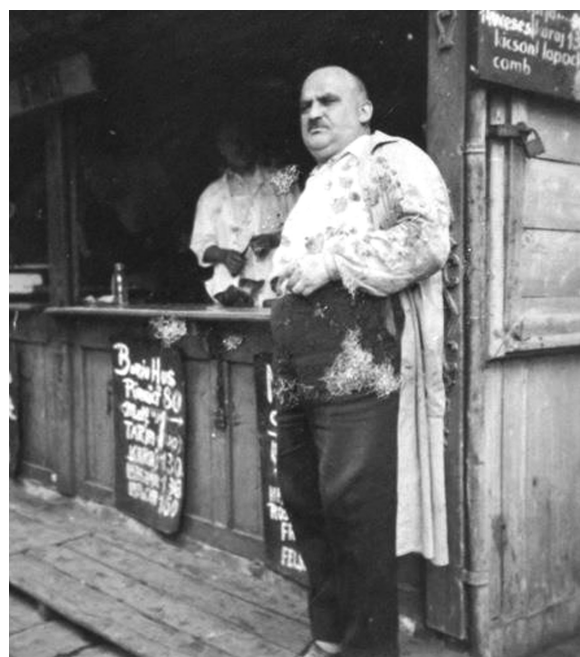
Annyira ortodox volt anyu, hogy a kásruti előírás, miszerint a pengének rezzenéstelenül kell végigmenni az állaton oda-vissza, nagyon fontos volt számára. Volt úgy, hogy gyönyörű szép tyúkot vitt le, de a sakternek megbicsaklott a keze, már nem volt kóser, nem ehattuk meg! Akkor anyu visszavitte ide a Teleki térre, eladta, vett egy másik élő állatot és újra visszament az Erzsihez.”

„Az Engländer pékség az egy márka volt”

A rituális zsidó élet intézményei közé tartoznak a kóser pékségek is. A Teleki tér környékén a leghíresebb a 30-as, 40-es években a Szerdahelyi utca 1-ben, a Karpfenstein (ma Karácsony Sándor) található Engländer Jenő-féle fűszerüzlet és pékség volt.

„Volt ennek egy saját sütődéje, a Szerdahelyi utcáról volt a bejárat. Természetesen minden kóser volt. Minden nap sült kenyeret. Ez egy földszintes ház volt. Az udvaron volt egy imaház is, keskeny fapadokkal, mint a Teleki tér 22.-ben. Itt volt hájder, délután jesiva. Hétköznapiakon én vittem megboldogult öcsémet a hájderba és mentem mindig érte. Nagyon finom vajaspogácsájuk volt! Gyakran vettünk.” – eleveníti fel Wágner Márta a 30-as éveket.

Ezen kívül lehetett itt sóletot is főzteni, Spindler Éva erre így emlékszik vissza: „Nyersen vittük, le volt takarva egy papírral. Nem nevek voltak, hanem számok, adtak egyet, úgy mint a ruhatárban. A pék zsidó volt, az emberei nem, ők főzhettek süthettek. Ott főzték a sóletet is! Pénteken kihúzták a tüzet, beletették a kemencé-

be, és az másnapig jó volt... Szombaton volt egy kifutó-fiú, aki kivette, mindenkinek a száma szerint.”

Sándor Ibolya pedig így mesél minderről: „Mind-en pénteken ide vittük le a sóletot. Ők sütötték meg a kemencében, nagyon finom volt. Le kellett kötni a fazekat, mert benne volt a kugli, aztán a libacomb, és a bab gerslivel. A kugli volt legalul. Fazékba tettük és azt kötötték le ronggyal, és rá kellett írni a nevet. Az Engländer pékség az egy márka volt!”

A boltról nem csak az interjúalanyaink visszaemlékezéseiből, hanem a különböző sajtóorgánokban megjelent reklámjaiból (Budapesti Ószeres Ipartársulat lapja, 1933; Egyenlőség, 1936), illetve a Budapesti Autonóm Ortodox Hitközség eljáróságának 1937-es pészachi macszhirdetéséből is értesültünk. Az 1933-as újsághirdetés szerint a Brünn utódaként magát reklámozó kóser fűszerüzletben saját pörkölésű kávé, bor, fűszerek, ecetsav, szilva, stb. egész évben házhoz szállítással is vásárolható volt. A Zsidó Újság 1937. március 12-ei számából pedig az derült ki, hogy Engländerék idővel a Népszínház utca 22.-ben fióküzletet is működtettek, ahol a kifogástalan, a rabbiság felügyeletét jelző, hechser címkével ellátott ortodox kóser „maczoszt” is (kilónként 1,40 pengőért) árusították.

Fűszeresek

A piac a szomszédos utcákra és az egész környékre kiterjeszkedett.

Österreicher Artúr fűszerüzlete a Szerdahelyi utca 18-ban volt. Lea szülei a 30-as évektől vitték ezt a Teleki térhez közeli boltot: „Bár pici utca, öt kis üzlet volt benne. Még egy zsidó tulajdonos, azt hiszem Frischnek hívták, a többiek keresztények voltak. Ezek fűszerboltok voltak: gyümölcsöt, lisztet, cukrot, tejet, élelmiszert árultunk. De azért mindenki megélt. Szatocsbolt – boldogult apámnak volt ez az ipara. A Kálvária téren volt egy mozi, ott hirdetett a papám. Volt egy tábla, kitették, az volt ráírva: «Österreichernél minden jó és olcsó!». A Zsidó újság fent említett pészachi macszos hirdetményében ez a bolt is ott szerepelt a nyolcadik kerületi ortodox kóser kereskedések (összesen 16) sorában: „Pészachi kóser árut is tartotunk. Olyankor egy fehér lepedővel választottuk el a boltot. 1944 áprilisában aztán elvették. A papám olvasta a gettóban, nem tudom, honnan szerzett újságot, hogy mikor árusítják ki az ő üzletét. Tele volt áruval. Benne maradt minden, a berendezés, az áruk...”

Zelcer Péter arról mesélt, hogy a karnyújtásnyira lévő konkurens fűszerüzletekben miként próbálták lenyomni az árakat a vevők: „A Kis fuvaros és a Nagy fuvaros utca saroknál, a mellettünk lévő házban volt egy fűszeres, a Főnih. A szemben lévő oldalon, ott,

ahol most az SZTK-parkoló van, ott meg a Singer. Annyira közel voltak egymáshoz, hogy csak át kellett menni a túloldalra. Egymás konkurensei voltak. Az a mondás járt akkoriban, hogy ha bement a vevő a Főnihhez és látta, hogy a liszt 20 fillérrel drágább, rögvést megjegyezte: »A Singernél olcsóbb!« Azt mondta erre a boltos: »Menjen és vegye meg!« Mire a vevő: »De nincsen.« »Ja, ha nálam sincsen, akkor nálam is olcsóbb lesz« – vágta rá azonnal az élelmes kereskedő.”

Éliásné Willig Eszti hirdetése a Budapesti Ószeres Ipartársulat Teleki Tér című lapjában, 1936

A Pesti Izraelita Hitközség kásrutintézményei 1933-ban

Mészárszékek: Lujza utca 13. – Spitzer Tibor; Népszínház utca 18. – Krausz József; Népszínház utca 30. – Ungár Adolf; Rákóczi tér 7. (hitközségi mészárszék);

Kolbász- és füstöltáru elárúsító helyek: Rákóczi út 57/B; Ezen kívül az összes mészárszékben és baromfi-elárúsító üzletben

Baromfi-vágodák: Rákóczi tér 7; Teleki tér 5. (Szerdahelyi utca sarok);

Baromfielárúsító helyek: Lujza utca 13. – Spitzer Tibor; Népszínház utca 18. – Krausz József; Népszínház utca 30. – Ungár Adolf; Rákóczi téri vásárcsarnok (Schwarz); Rákóczi tér 7. (hitközségi mészárszék); Teleki tér 6. – Blau Béla.

JEGYZETEK

1 Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóság – a korabeli idegenellenőrzéssel foglalkozó szerv.

2 Jom Kippur (jiddis).

Fris E. Kata

ÓSZERESEK, HANDLÉK, ZSIBÁRUSOK

Az 1874-ben hivatalosan Teleki László térnek elnevezett józsefvárosi terület már az 1790-as létrehozásától fogva piactérként szolgált. Legrégebbi elnevezése Aufstellungplatz, olyan teret jelent, amin felállítottak valamit.¹ A reformkorban Lóvásárként volt ismert, a század második felében Széna tér, majd Baromvásártér. Az 1850-es évek városrendezése során alakították ki. 1873-tól a hivatalos térképeken már Teleki néven találjuk. A Fővárosi Közmunkák Tanácsa (FKT)² ekkori utca elnevezési iratanyaga szerint: „nincs rá adat, de valószínű, hogy a nevét a nagy államférfiről és drámaíróról, a tragikus végű gróf Teleki Lászlóról nyerte”. 1914-ben az elnevezést végleg megerősítették: „a Teleki tér elnevezés mindaddig fennmarad, míg tér lenni meg nem szűnik.”

A magyar, német és szlovák ajkú iparosok mellett a pesti zsidóság jelentős (bár szegényebb) része, és sok muzsikusz cigány család is a város e részén talált otthonra.

A budapesti zsibáru-vásártelep és ószeres tőzsdecsarnok

A székesfőváros 1897. évi április 7-i, 490/1897. rendeletével a Népszínház utca – Erdélyi (ma Bauer Sándor) utca – Karpfenstein (ma Karácsony Sándor) utca – Lujza utca – Dobozi utca – Ér utca (ma Teleki tér 16.) – Kun utca által határolt részre költözteti a korábban a Tisza Kálmán (ma II. János Pál pápa) téren működött zsibáru-vásártelepet.

A használtcikk-piac két részből állt: az ószeres tőzsdecsarnok épületéből és a Teleki tér északi sarkában található vásárból. A fontosabbik, az érdekesebbik a börze volt, a nagy épület, ahol a Teleki tér kereskedői összeálltak, kicserélték a holmikat, fölverték vagy lenyomták az árakat, vettek és eladtak maguk között. Mint arról 1913-ban a képes szépirodalmi he-

tilap, az *Érdekes újság* riportja is beszámolt, „még a büféje is meg volt, mint az értékpapírtőzsdének. (...) Az igazi börzén a notesz van az emberek kezében, amibe a slusszokat írják be, itt az az igazi börziáner, akin két kabát vagy legalább is két kalap van.”³

A zsibárusbódék és az ószerescsarnok az 1893. és 1895. évi közgyűlési határozatok alapján létesültek. „Az építési költségből 198.879 aranykorona telekszerzésre, 368.400 aranykorona pedig építkezésre fordítatott. Az épületek közül az ószeres-áruccsarnok szilárd építkezés, míg a zsibárusbódék – 40 pavilon, 306 bolthelyiséggel – talapzaton, faváz közötti téglafalakkal épültek.” Leltári értéküket 1932-ben a város 264.720 pengőre értékelte.⁴

Sándor Ibolya szülei az ószeres csarnokban dolgoztak. Életútinterjújában ezt a korszakot is felelevenítette: „Volt egy hatalmas csarnok... Egyemeletes volt, fent a cipősök, lent voltak a ruhások, meg fehérnemű. Apám szabó volt, iparendéellyel, anyámnak meg volt valami árusítási engedélye. Lent a földszinten volt standjuk. Sok vidéki ószeres, kereskedő jött, és innen, anyámtól vitte a nadrágokat.”

Ez volt a Teleki tér egyik része. A másik, ahol a sátrak és a bódék álltak, mindent kapható volt, ami csak a szegény ember háztartásában szükséges. Ruhát, talpalt cipőt, tisztított kalapot, utazókoffert, kabátot, asszonyoknak való nagykendőt, kézi verklit, öltönyt, órát, összecsukós vaságyat, paplant, párnát, matracot, nyakkendőt, seprűket, stb. bárki vehetett. Amit itt nem lehetett kapni, az nem is létezett. Olyan volt ez, mint egy modern áruház, csak itt minden holmi ócska volt. Az árucikkeknek hosszú története volt.

Egy mozgó piacról beszélünk, ahol nemcsak a vevők, de az eladók is egyik helyről a másikra mentek, mindenki kiabálta a saját portékáját. Akinek komoly szándéka volt, annak alkuba kellett bocsátkoznia a zsibárusokkal. A portéka általában nem volt drága és sok érdeklődtek iránta.

A differenciált ószeresipar

Korábban, a mindenki által jól ismert házaló kereskedő, az ószeres vett, javított és eladott. Az 1897-es rendelettel, a gazdasági törvények logikája szerint differenciálták a hasznáلتcikk-piacot. Más volt az ószeres, a zsidóárus, a hasznáلتcikk-kereskedő és a kereskedő. Egymást nem nézték le, de mindegyik másik fogalom volt. Míg az ószeres járva-kelve űzte foglalkozását, addig társa, a zsidóárus csak a Teleki téri piacon vihetette az üzletet és az ószeres tőzsdecarnokban várta ki a kedvezőbb értékesítési lehetőséget. A *Budapesti cím- és lakjegyzék* szerint 1900-ban a fővárosban 596 házaló, 214 ószeres és 150 zsidóárus működött, míg Józsefvárosban 191–101–138 főt jelentett ez a fenti foglalkozásonként.

Jött a háború, a forradalmak, fogyott az ócska lom, a hasznáلت rongy, s egyre dagadt az „ószerestábor”. „Jött a specializálás: cipész, szabó, kalapos, fehérneműs különváltak. megengedték az áruk úgynevezett »ideigazítását«”.⁶

Erről szól Einzig Ági visszaemlékezése is: „Az ószeres házról-házra járt és kiabált. A zsidóárus az ószerestől vette az árut. A hasznáلتcikk-kereskedő mindenkitől vett, felújította és eladta. És volt a kereskedő, aki iparosokat foglalkoztatott.”

Zsidóárusok száma a fővárosban 1900-ban¹

III. kerület	1 fő
V. kerület	2 fő
VI. kerület	1 fő
VII. kerület	7 fő
VIII. kerület	138 fő
IX. kerület	1 fő
Összesen	150 fő

Ha a Népszínház utca felől nézzük a teret, akkor a normál piac mellett, bal kéz felől voltak a pavilonok, bódék, melyeket akkor sátraknak neveztek. Ezek nem olyanok voltak, mint a mai sátrak, hanem jóval stabilabbak: nem ponyvából készültek, kis házikók voltak. Be lehetett zárni őket, le lehetett húzni a redőnyt. Ezek árusították a ruhát. Általában egyszemélyes vállalkozások voltak, a tulajdonos egyben az eladó is volt. Bánki Iván nagynanyjának, Róth Mórénak volt egy se-

gédje is: „Ő kint ült. Jött a vevő, bent megmutatta, amit a kuncsaft látni akart, aztán kihozták a napfényre is. Burkolat nem volt, esőben sár, nyáron por szállt.”

Az ócskapiac fontos szereplői voltak még a lovas fuvarozók is. Willig Eszti lánya, Éliás Zsuzsi szerint „Mind kicsi, öreg zsidók voltak. Mindent fuvaroztak. Hol téglát, hol bútorokat, hol költöztettek. A bútorok alatt a hasznáلتcikk-kereskedők áruirol beszéltek! A lovakat és a kocsit ott helyben, a piac körül tartották, voltak ott boxok.”

„A magyar gazdasági élet szeizmográfja volt”

A Teleki tér a Budapesti Ószeres Ipartársulat tagjai szerint: „A legkisebb rengésre is reagált. Pontosan mutatta a konjunktúrát, vagy – a 20-as évektől – a dekonjunktúrát. A »válság lázától meggyötört gazdasági helyzet« újabb és újabb tömegeket vert a kiskereskedők közé”.⁷

Budapest, 1946. április 5.
Vevő és eladó alkudozik a Teleki téri piacon. A főváros VIII. kerületében (Józsefváros) lévő téren volt a budapesti hasznáلتcikk-piac, ahol a két világháború között és azt követően jutányos áron lehetett a háztartásban hasznáلتos holmikhoz jutni. MTI/MAFIRT felvétel

A Teleki téri zsidárusbódékat az 1921. évi fővárosi közgyűlés 4 osztályba sorolta. Az első osztályú bódé havi bére 65 pengő, a II. osztályú bódé 40, a III. osztályú 35, a IV. osztályúé pedig 26 pengő volt. Az ószeres csarnokban a helyfoglalási díj napi 40 fillérre rúgott.⁸

1933-ra a fővárosban több, mint 1500 használt-cikk-kereskedő volt nyilvántartva, az iparűzésből 3500-4000 hozzátartozót, családtagot tartottak el. A 300-400 ószeres mellett több mint ezer zsidárus kereskedett a Telekin.

Az 1933. évi mérleg szerint a zsidárustelep és az ószeres tőzsdecsarnok helypénzeiből a főváros 164 428 pengő bevételre számított. Bérekből egy év-

azok hozzátartozóinak tartották fent. Innentől kezdve a zsidárus nem oszthatta meg mással a boltját, segítsége csak családtagja és két alkalmazott lehetett.

A büntetés, amelyeket a helypénz meg nem fizetéséért vagy egy-két méteren túli kipakolásért kaphattak, a segítőkre is vonatkoztak.

Ugyanez a módosítás szabályozta azt is, hogy a csarnokban csak a számukra kijelölt helyen árulhattak, az ószeresek pedig az Ér utca felőli (ma a Teleki tér 16) kocsipiacon csak nagyobb árukat rakhattak le a kézikocsiról.

„Nem volt könnyű kenyér a Teleki tér”

De úgy tartották, hogy igyekezni kell és meg lehet élni belőle. Sand (Munkácsi) Tibor – Munkácsi Mártonnak, az 1920-1940-es évek világhírű fotóriportérének, majd divatfotósának féltestvére – családjának története is erről szól:

„Az anyai nagymamám, aki a Teleki tér 22-ben lakott, ószeres volt, házról-házra járt. Ő nem az volt, aki fölkiabált az udvarokba, hanem ajtóról-ajtóra ment. A csarnokban voltak vevői, kiskereskedők, akik átvették tőle, amit a házakban összevásárolt. Ő nem árult a vevőknek, csak a kiskereskedőknek. Apám első házasságából lévő gyerekei nem is

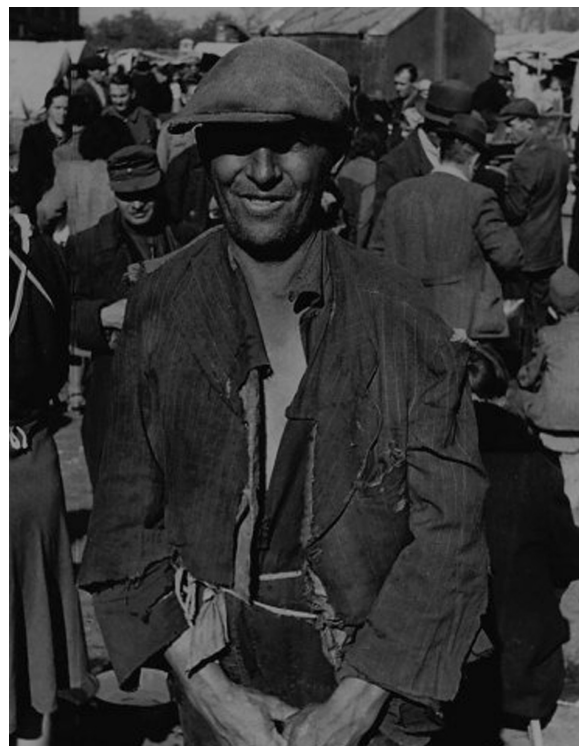
Ócskapiac,
50-es évek

ben 85 ezer pengő folyt be, tőzsdelátogatási díjból 63 ezer, villamos világítás megtérítéséből pedig 10 ezer pengő. Végül a tiszta haszon 66 ezer pengőre rúgott.⁹

A kereskedők éppen ezért úgy gondolták, hogy a fővárosnak ők az egyetlen rentábilis üzeme, s az „ilyen horribilis tiszta jövedelem és az ószeresek lehetetlenül rossz gazdasági helyzete méltányossá teszi, hogy helypénzünk leszállítassék”.

Míg kezdetben apró lapok riportjai mutatták be a hírhedt helyet az olvasóiknak, 1932-ben már a Budapesti Ószeres Ipartársulat tagjai városatyákkal, képviselőkkel paroláztak. „Sőt a magy. kir. belügyminiszter úr 12 és fél percig foglalkozott a parlament nyílt ülésén a Teleki téri ószeresekkel.”¹⁰

Aztán 1934. június 22-én szabályrendeletben¹¹ módosították az ipart űző személyek számát, a bódékat pedig ötven százalékban hadirokkantaknak és

örültek, hogy az apjuk elvette az anyámat. Például a Márton nem is akart hallani rólam gyerekkoromban a világháborúig. Sokat jártam le a piacra. A nagymama családja híres volt, mindenki ismerte őket a piacon és téren. A nagymamának egy üzlethelyisége volt, amit aztán átadott az Izsó bácsinak, a legidősebb fiának. Ő pedig idővel átadta valamelyik fiatalabbaknak, mert lett egy üzlete valahol a Kiskörúton. A többi gyerekének is sátra volt, ruhával kereskedtek. Nagy család, jómódúak. Mi a szegény része voltunk. De mindenkinek volt elég jövedelme az üzleteiből.”

Reichéknél László Vera nagyanyja és édesanyja nevére szólt az ipar: „Péntek délután és szombaton nem árultak. Más napokon már reggel 8 órakor lent voltak a sátorban, estig. Nagyon keményen dolgoztak.”

A „csóringerek” mind a földről árultak. Akinek standja volt, az akár olyan árukészletre is szert te-

hetett, hogy perzsaszőnyeget és bútorokat árulhatott. Ilyenek voltak például a Dormanék. Konyhabútorral kereskedtek, volt sátruk, és a Teleki tér 10. és a Dobozi utca sarkán lévő ház aljában boltjuk is. A csarnok előtt voltak a sátrak. A téren szinte rendes utcák voltak közöttük. Az Izraelben élő Yehiel Hahn zsidó nagyapjának négy sátra is volt a piacon: „Frost nagyapa gyönyörűen keresett. Abból tartotta el a nyolc gyerekét, anyukám volt a legfiatalabb.”

Az árjásítást a zsidó kereskedők sem kerülhették el

1938-ra a fővárosban 1800 használati-cikk-kereskedő volt bejelentve. Ez idő tájt 191 zsidó tulajdonú bolt működött a Teleki téren.¹² A zsidó piac dolgozóit,

Piac a 30-as években

A zsidópiac
1950-ig
működött
a téren.

az árusokat és kereskedőket is fenyegették az antiszemitizmus szülte zsidótörvények. 12 százalékra kellett csökkenteni az iparban és a kereskedelemben foglalkoztatott zsidók arányát. Ennek következtében megvonták a zsidóktól a kereskedelmi jogosítványokat. Így aztán keresztény embert, úgynevezett strómant kellett alkalmazniuk, ha ipari vagy kereskedelmi tevékenységre szóló engedélyüket meg akarták tartani, vagy éppen erre szóló engedélyt akartak kérni.

Ekkor a *Népszava* szétnézett a piacon és riportot közölt az „áldatlan állapotokról”.

A csarnokban 40, a szabadban viszont ennél több zsidó árus volt még. Boltjuk átadására elsősorban a gazdagabb zsidó árusokat szólították fel. Azokat, akik egyúttal háztulajdonosok is voltak, vagy a városban még egy üzlettel rendelkeztek, illetve a Telekin levőt bérbe adták.

A keresztény kereskedők – több hadirokkant – rögvést 28 üzlet átadását pályázták meg a Telekin.¹³ Törekvéseiket támogatta az időközben a zsidó *Budapesti Ószeresek Zsidópiacok Jótékonyági és Ipartársulat* mellett létrejött *Budapesti Keresztény Zsidópiacok és Ószeresek és Piaci Árusítók Ipartársulata*.

1939 júniusában Petrovich Gyula a Fővárosi Kögyűlésben a piaci boltátadások mielőbbi lebonyolítását sürgette.¹⁴ Erősen kifogásolta, hogy a sátrak és a bódék csaknem kivétel nélkül még mindig zsidóknak vannak kiadva, a Teleki téren nem érvényesülnek az 1939. IV. t. c. bizonyos rendelkezései. Arra kérte a polgármestert, hogy minden fülkét és bódét ürítsen ki.

A zsidókat – köztük az ószereseket és zsidópiacokat – munkaszolgálatra hívták, idővel pedig munkaszadatokba vitték, vagy kényszermunkára hajtották őket. Sokakat deportáltak, és kevesen tértek vissza.

A háború alatt sem zárt be a piac, hanem feketén működött tovább: a ruhát és élelmiszert csak jegyre lehetett kapni. Men- és védlevelet, és hamis igazolványokat is kínáltak eladásra, sokak életét ez mentette meg.

A kereskedők közül többen rögtön a felszabadulás után újraindították a vállalkozásukat. A háborút követően szaharinra, tűzkőre, ruhaneműre, majd a romos város épületeihez, a bútorok, lakások helyreállításához olcsó szerszámokra volt szükség. Így a legkeresettebbek ez időben a vasasok voltak.¹⁵

A zsidópiac 1950-ig működött a téren, ezt követően 1950-ben az Ecseri útra költöztették.

JEGYZETEK

- 1 Deigner Anna: *Józsefvárosi utcák, terek és emléktáblák története*. Országos Műszaki Információs Központ és könyvtár, 1988.
- 2 Az 1870. évi X. tc. létrehozta a Fővárosi Közmunkák Tanácsát, amely 80 éven át döntött a főváros dolgaiban. Feladatai között szerepelt többek között az egész főváros, vagy egyes városrészekre kiterjedő nagyobb szabályozási munkák végrehajtása közvetlen vezetés alatt vagy társulatok, vállalatok által. Az utcaelnevezések jogkörét is FKT gyakorolta.
- 3 s. n.: Börze a Teleki téren. In: *Érdekes újság* : képes szépirodalmi heti lap , 1913, kiadta: Holczer József.
- 4 s.n.: A főváros költségvetése – és a Teleki tér. In: *Teleki tér* : gazdasági folyóirat, 1. évf. 2. sz., 1932. december. Kiadja a Budapesti Ószeres Ipartársulat.
- 5 Szabályrendelet Budapest Székesfőváros területén az ócska ruhaneműek és egyéb ócska cikkeknek házról-házra járás mellett való összevásárlásáról 1–12. paragrafus, Bp., Házinyom. 190. o.
- 4 Budapesti cím- és lakjegyzék. XII. évf. 1900. május–1901. április., Budapest : Franklin-társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda. [1901] IX. Rész. Lakás-jegyzék. Budapest lakosainak betűrendes névsora. 721–1663. o.

- 5 Budapesti cím- és lakjegyzék. XII. évf. 1900. május–1901. április.
- 6 s.n.: A mi életünk. In: *Teleki tér* : gazdasági folyóirat, 1. évf. 1. sz., 1932. november. Kiadja a Budapesti Ószeres Ipartársulat
- 7 *A mi életünk, a Teleki Tér* című újság vezércikke, 1932. november. Kiadja a Budapesti Ószeres Ipartársulat.
- 8 s.n.: A főváros költségvetése – és a Teleki tér. In: *Teleki tér* : gazdasági folyóirat, 1. évf. 2. sz., 1932. december. Kiadja a Budapesti Ószeres Ipartársulat.
- 9 A főváros költségvetése – és a Teleki tér. In: *Teleki tér* : gazdasági folyóirat, 1. évf. 2. sz., 1932. december.
- 10 Részlet a Budapesti Ószeres Ipartársulat gazdasági folyóiratának cikkéből. In: *Teleki tér*, 1. évf. 2. szám , 1932. december.
- 11 625/1898. k.g. számú rendelet, *Fővárosi Közlöny*, 1942. június 22., melléklet, 12. o.
- 12 Séta a Teleki-téren, ahonnan hamarosan ötven árut kilaoltatnak. *Népszava*, 1939. július 12.
- 13 A politika árnyéka a Teleki-téren. *Pesti Napló*, 1936. június 26.
- 14 *Fővárosi Közlöny*, 39. szám, június 23. 909. és 911. o.
- 15 Bruckner Éva: *A zsidópiac boszorkány*. Athenaeum, 2007.

Adler Tamás

A „KIS VARSÓ” LÉGENDAJA

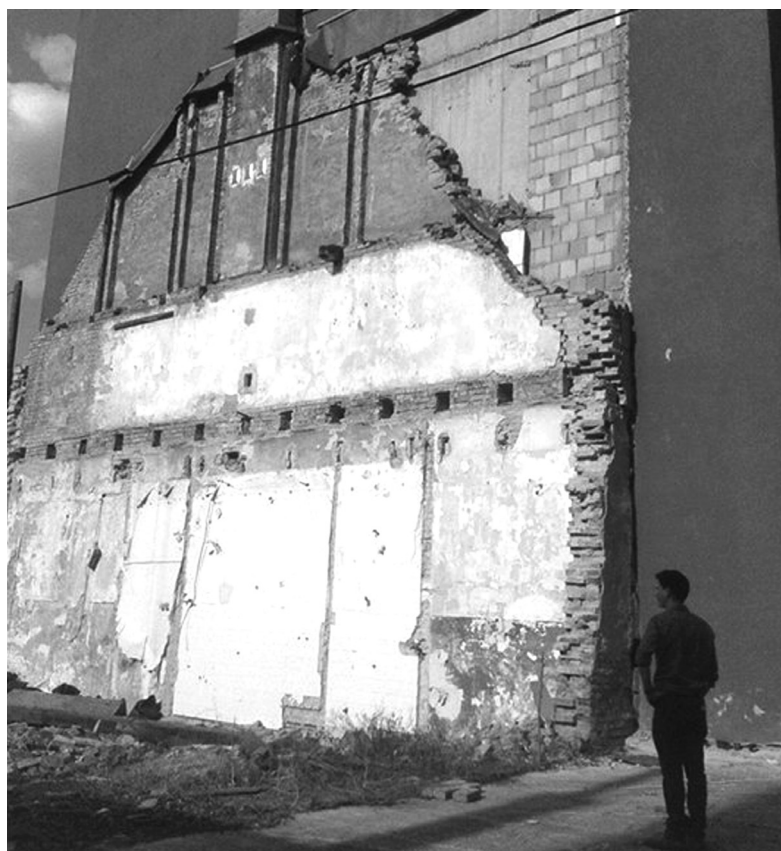
„Az utcán járkáltak fegyverrel, nem szaroztak.
Ha valahol vész volt, abban a pillanatban lőttek.
Ezek ilyen vagány zsidók voltak.
Sokakat hazavágtak és lerendeztek.”

Bár komoly és szervezett zsidó ellenállásra nem volt lehetőség a német megszállást követően, mégis érdemes bemutatnunk azokat a személyes történeteket, melyek árnyalják azt a képet, hogy a budapesti zsidóság teljes passzivitásban tűrte az eseményeket a nyilas hatalomátvételt követően. Mivel a felnőtt férfi lakosság túlnyomó többsége ebben az időszakban munkaszolgálatos volt, az ellenállás különböző módjait leginkább a fiatalokhoz és a gyerekekhez köthetjük. Bár a Külső-Józsefváros – benne a Teleki tér és környéke – zsidó lakossága társadalmi és gazdasági státuszát tekintve nem volt egységes, mégis általában az alsóbb rétegek voltak a meghatározóak. A közismert „Teleki téri vagányok” szófordulatban benne van, hogy a környék fiataljait nem kifinomult értelmiségi közeggént tartották számon.

Az interjúalanyainkkal folytatott beszélgetéseink során számos olyan ellenállási stratégiával találkoztunk, melyek addig kevésbé voltak ismertek előttünk. Ilyenek például a nyilasnak öltözött fegyveres zsidók akciói. Emellett írásunknak egy fontos részét képezi a *Kis Varsó* köré épülő legenda bemutatása is, mely jó néhány egymásnak ellentmondó elbeszélést és információt tartalmaz.

Nyilasnak beöltözött zsidók, fegyveres ellenállók

Sok emlékezés szól arról, hogy néhány környékbeli fiatal zsidó nyilas egyenruhához jutott, így karhatalmistának öltözve mentették sorstársaikat. Ezekkel az akciókkal már nemcsak egyes személyek, hanem nagyobb

csoportok menekítését is bonyolították. A legtöbb beszámoló arról tanúskodik, hogy az ilyen típusú ellenállás és embermentési stratégia még a zsidó lakosság előtt is sokszor teljes titokban, a beavatásuk és bevonásuk nélkül zajlott. Sajnos nincs pontos információ arról, hogy ezek a fiatal emberek honnan és milyen módon szereztek be az egyenruhájukat. Számos felelevenített történetből olyan szituációkat ismerhettünk meg, ahol a nyilas járőr csoportokba beépült zsidók a már elindított halálmeneteket feltartóztatva akadályozták meg az áldozatok Dunába lövetését.

Magdolna utca
– ez volt a múlt

Az alábbi beszámoló egy Lantos Miklós nevű zsidó fiatalember embermentési akciójáról szól, aki nyilas egyenruhába öltözve hozzávetőleg száz zsidót mentett meg a kivégzéstől. Interjúalanyunk visszaemlékezése szerint az említett fiatalember – aki egyben az unokabátyja volt – nemcsak, hogy nyilasnak öltözött, hanem egy-egy akció során jó néhányukkal azonnal végzett.

„....Akkor jött egy nyilas, aki a nagynéném öccse volt. A Lantos Miki be volt öltözve nyilasnak. Ilyen Teleki téri vagány volt. És kiskocsival betolt minket a gettóba. Akkor ők már szereztek lakást, oda elhelyeztek minket. Ez '44 októberében volt. [...] Mi meg maradtunk a gettóban. Ez meg, aki bekísért bennünket, egy „jópofa” nyilas volt. Vitték a zsidókat a Dunának, ő is, meg a Leitner Gyuri. Mind zsidó volt. Összeálltak, leállították a nyilasokat, akik kísérték egy csomó zsidót kivégezni. »Várjatok testvérek, ti álljatok ide!« Mikor odaálltak, egyszerűen lekaszálták őket. A kísérő őrséget a Mikiék egyszerűen agyonlőtték. Ezt egy párszor eljátszották. A nyilasok meg nem tudták előre, meglepődtek. Nem tudták, hogy mi van. Ez az ostrom előtt volt. [...] Honnan volt ruhájuk? Téglá. A nyilas kapott egyet téglával és elvették a ruháját. Az utcán járkáltak fegyverrel, nem szaroztak. Ha valahol vész volt, abban a pillanatban lőttek. Ezek ilyen vagány zsidók voltak. Sokakat hazavágtak és lerendeztek.” (Müller Tamás)

Hasonló vakmerő tettekről mások is beszámoltak. A gettóban felszabadult interjúalanyunk csak pletykákból hallott a fentihez hasonló megtorló cselekedetről.

„A Király utcában szabadultunk fel, volt ott mindenféle dolog. Volt néhány zsidó, akik jártak nyilas ruhában, nem tudom miket csináltak, talán ellenállást. Tudom, hogy ők is gyilkolták a nyilasokat. Az egyiket úgy hívták, hogy Hartmann, de hogy milyen Hartmann, arra nem emlékszem. Ő is Teleki téri srác volt. Mindenesetre behozott egy tábla krumplicukrot. Nagyon jó izzel megettük, utána nem is bírtam ránézni. Bejött egyszer a Dob utca 90-be. Nagy pánik lett, hogy mi az istent csinál itt egy nyilas, hogy jött be? Senki nem mondta, hogy ismeri őt. Én onnan ismertem, hogy a Nagyfuvaros utcai templom kórusában énekelt velem együtt. Hát sokkal idősebb volt, mint én, kb. 8-10 évvel. Valószínű, vagyis lehet, hogy csak mesebeszéd, hogy lelőttek nyilasokat és behúzták őket a kapu alá. Azt láttam ugyan, hogy fegyver volt nála, de arról csak hallottam, hogy le is lőttek nyilasokat, és rájuk tettek egy megtévesztő papírt azzal a szöveggel, hogy »Így jár a zsidó, aki nyilasnak adja ki magát!«” (Kohen Nikolas)

Mint fentebb említettük, sajnos keveset tudunk a fent szereplő ellenállók számáról és pontos társadalmi hátte-

réről. Amennyiben szocializációs magyarázatokat keresünk, akkor adekvát kérdés, vajon mitől lesz valakiből lázadó, vagy éppen fegyelmezett normakövető. A Teleki tér és környéke mindenesetre elég jó táptalajul szolgálhatott az olyan fiúk „kineveléséhez”, akik egy ilyen szituációban – együttműködve a cionista csoportokkal – vakmerő és kockázatos tetteket tudtak végrehajtani.

Kis Varsó

Az ellenállás egyik legkülönlegesebb és leghomályosabb momentumának tűnnek azok az események, melyek 1944. október 15-17. között zajlottak a Népszínház utca és a Teleki tér közti szakaszon. Mind a levéltári kutatások során talált források, mind pedig az interjúalanyaink visszaemlékezései között komoly ellentmondásokat találtunk. Vannak arra utaló jelek, hogy történhetett valamiféle spontán ellenállási kísérlet a környéken, de egyelőre jóval több az ezt cáfoló vélemény. Az összetűzések kapcsán eddig hét lehetséges házszám merült fel: *Teleki tér, Erdélyi utca 19., Népszínház utca 59., Népszínház utca 46. és a Kun utca 12., Népszínház utca 47. és a Népszínház utca 31.* A Teleki tér és Népszínház utca 46-ot leszámítva a másik 5 házszám mindegyikéről tettek említést az interjúalanyaink. A másik két helyszínre könyvtári és online kutatásaink során bukkantunk.

Népszínház utca 59.

A Népszínház utca és a Teleki tér találkozásánál lévő házban történt az egyik legvéresebb leszámolás október 15-én. Az egyik utcára néző ablakból kilőttek egy arra járóröszö nyilasra, majd az ezt követő megtorlásban kivégezték a házban lakó 22 felnőtt zsidó férfit. A ma még élő szemtanúk egybehangzó állítása szerint a fegyveres cselekmény a nem zsidó házmester provokációja volt. A házzal szemben, a Népszínház utca 46. szám alatti épület falára 1998-ban kitett emléktábla erre az eseményre emlékeztet.

„A Népszínház utca 59-ben, mikor bejöttek a németek, mondták, hogy volt valami ellenállás. Ott megöltek egy fiút. Adler Ernő osztálytársamnak a bátyja volt. Szemüveges fickó volt, lehetett olyan 15-16 éves, ez biztos. Láttuk, hogy rohantak a németek. Azok a német katonák voltak és azt láttuk, hogy rohantak végig a Népszínház utcában. Utána nem volt senki. Rohantak lefelé a német katonák, hangsúlyozom, nem nyilasok. Aztán ezt az Adler fiút – sajnos nem emlékszem a keresztnévére – lelőtték. [...] Nehéz elképzelni, hogy a zsidó fiú ellenállást csinált volna.” (Kohen Nikolas)

Az alábbi visszaemlékező a csillagos házak idején szintén itt lakott, és édesapja a kivégzett férfiak közt volt:

A Lantos Miki
be volt öltözve
nyilasnak.

„Tizenöt éves voltam, mikor ez történt. Itt lakunk a második emeleti lakásban. [...] Az én édesapám Kistarcsán volt munkaszolgálatos és minden hétvégén hazajött. Sajnos akkor is itthon volt és nem akart visszamenni, mert azt mondta: történjen vele ugyanaz, mint ami a családjával fog. Berontottak ide a nyilasok és kitereltek minket az utcára. Láttam, ahogy a nyilasok egymás után lövik le az embereket. Utána feltartott kézzel vittek el bennünket a Tattersaalba. Akkor azt hittük, hogy nincs egy magyar ember sem, aki a lakásokban maradt. Mindenki ott állt a járda szélén és ordította, hogy »Büdös zsidók!« és köpködtek bennünket. »Már ideje, hogy megszabaduljunk tőletek!« [...] Este a rendőrség visszahozott minket a lakásba, a házhoz. Nem volt már egy hulla sem az utcán, de egy hatalmas vértócsa volt a kapu előtt.” (Jakab Endre – Forrás: Open Society Archives (OSA) Csillagos házak program 1944–2014, „Nem szoroztak, ezek vagány zsidók voltak” sétán elhangzott visszaemlékezés, 2014. június 21.)

A környéken megjelenő tankokról és az azt követő pogromszerű atrocitásokról számol be az alábbi levél, melyet Petrovics György tartalékos zászlós címzett Nagy Miklós őrnagynak már a háború után, 1947-ben:

„Másnap [1944. október 16-án - szerk.] a Népszínház utcába mentünk ki, de ott nem történt semmi részünkről, mert akkorra a Nemzeti Színház mellett állomásozó német Tigrisek elvégezték a szokott romboló munkájukat. Amikor mi bementünk, harckocsi ágyúkkal kilőtt felső emeleti lakásokat és tetőket láttunk és az utca vége felé a jobboldali járdán kb. 25-30 zsidó férfinak a hulláját, amit a németek előtte géppuskáztak le. A mi alakulataink megérkezte után már csak egy pár lövés történt, de nem lehetett megállapítani, hogy honnét jön és kárt sem tett senkiben, így harc nem fejlődött ki. Majd rövidesen kijött a csendőrség, rendőrség is és így a katonaságot kivonták. A csendőrség megérkezte után újra felélénkült a lövöldözés, de a továbbiakat nem tudom, mert mi eljöttünk. Eljövetelünk előtt Vaska ezredes úr magához hívatta a német Tigrisek parancsnokát, egy német hadnagyot és kifogásolta az épületek megrongálását.” (Forrás: HM HIM HL. VII. 233. Kéziratok, tanulmányok gyűjteménye. 3964. 20.o.)

Népszínház utca 47.

Az alábbi szövegrészletet a kalandos életű híres festő és grafikus, Szennik György peranyagában találtuk, aki a bírósági tárgyaláson az alábbi nyilatkozatot tette az eseményekről:

„A Népszínház utca 47. szám előtt nagy csoportosulás volt. Körülbelül 20 halálfejes karszalagos

és egy tűzoltó felügyelő állt a jelzett ház előtt. Kérdésemre előadta a felügyelő, hogy a házból kilóttek és közülünk három embert lelőttek. [...]”

A perben az akkori házparancsnokot, Stobe Ferencné is kihallgatták, aki cáfolta a kilövés tényét:

„[...] Kérésre előadom, hogy a házból nem lőttek ki. A vádlott előtt pedig nem járt senki a házban. A tömeget is vezette. A lakásokban azonban nem raboltak. Az elhurcoltak két nap múlva azonban hazajöttek. [...]” (Forrás: Szennik György peranyaga, BFL., XXV. 4a. Fővárosi Bíróság 2625/1963.)

Népszínház utca 31.

Interjúalanyunk, aki ebben az időszakban gyerekként ebben a házban lakott, beszámolt a Braun Soma által szervezett baloldali, szocdem ellenálló csoport jelenlétéről, melynek tevékenységében interjúalanyunk nevelőapja, Karczag István is részt vett. A hat-nyolcfős második emeleti csoportosulás rölapokat terjesztett, azonban október közepén lebuktak. Talán ennek is köszönhető az SS-csapatok október 15-ei razziája, majd az ott lakó zsidók Tattersaalba való elvitele. Beszélgetőtársunk állítása szerint erre az eseményre pár nappal a nyilas puccs után került sor, ami kissé zavarossá teszi az elbeszélést, mivel a Lóversenypályán eltöltött két nap október 15-e éjszakája 17-e esti órái közé esett.

A Szálasi hatalomra kerülése napján, illetve három nap múlva a házban volt egy kis ellenállási csoport. Én úgy tudtam, hogy a Braun Soma szociáldemokrata – aki akkor már nem élt – utódjai vettek részt, többek között az Én nevelőapám, Karczag István is, és egy szép nap fölhozott egy csomó rölapot. Fogalmam nem volt arról, hogy ezek a rölapok mit tartalmaznak, csak láttam, hogy beteszi a szekrénybe. A nyilasok, a Gestapónak tudomására jutott ez az ellenállás, és Szálasi hatalomra jutása után olyan 5-6 nappal egyszer csak bevágták a kaput, aki csak átélte, az tudja. Filmekben látszik, ahogy német katonák dühörognek, minden emeletre mennek emberek, mi a negyedik emeleten laktunk. Az ajtókat berúgták és bezúdultak a lakásba. A mai napig nem tudom, hogy honnan jött az a sejtésem, hogy a rölapoktól kellene megszabadulni, de amikor a harmadik emeleten voltak megfogtam a rölapokat, és a mi kis cselédszobánk a lichthofra nézett, és úgy ahogy volt kidobtam az összeset.

Korábban találtunk egy forrást, mely arról számolt be, hogy valaki ennek a háznak az ablakából is kilőtt. Ezért arra a kérdésünkre, hogy hallott-e erről bármit is, beszélgetőpartnerünk a következőket mondta:

„...Ezt a nevelőapám mondta, hogy valaki kilőtt a házból. Nem be, hanem ki, most én is emlékszem.” (Bruck Lászlóné, Herczog Mária)

Az ajtókat berúgták, és bezúdultak a lakásba.

Teleki tér

Számvéber Norbert hadtörténész, aki a II. világháború német páncélos hadosztályait kutatta, nemcsak a Népszínház utcai atrocitásokról, hanem a Teleki téren történt többnapos fegyveres összetűzésről is talált visszaemlékezéseket. Levéltári kutatásai során talált rá azokra a forrásokra, melyek német Tigris tankok – egészen pontosan az 503. nehézpáncélososztály német alakulat harcjárművei – környékbeli bevetését feltételezik. Ezek a tankok október 17-én dél körül a Józsefvárosi pályaudvar felé mentek, ahol délután megkezdődött a vasúti berakodásuk. Ezeket a harckocsikat az Alföldre szállították, ahol október 6-tól komoly páncéloscsata folyt. A visszaemlékezések alapján Számvéber valószínűnek tartja, hogy a tankok a Teleki tér környékén egy fellángoló fegyveres ellenállás letörésében is szerepet játszhattak.

Bolhóy Imre SS-százados peranyagában tett vallomása áttételesen utal a Teleki téri fegyveres összetűzésekre:

„...A KABSZ-osok (Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetség – szerz.) sok visszaélést követtek el. Fosztogattak, loptak. Különösen Óbudán, ahol a befelé igyekvőket kifosztották mindenükből. A hatalomátvételt követő néhány nap múlva, amikor a Teleki tér körül volt a nagy fegyveres atrocitás, a mi embereink a kerülettől biztosan részt vettek benne. Az előzményeket nem tudom, hogy miből keletkezett, de azt tudom, hogy német katonaság avatkozott bele a harcokba tűzérési támogatással.” (Forrás: Bolhóy Imre peranyaga, BFL., XXV. 2B. Budapesti Népjárművelés adatai, Büntető iratok. 85853/1949.)

Erről számol be részletesen 1996-os visszaemlékezésében Gúth Zoltán, az akkor 15 éves *likörgyári munkás* is, aki ebben az időszakban az Üllői 60 szám alatti Braun likörgyárban dolgozott. A szöveg terjedelme miatt csak részleteket közlünk a feljegyzésből. Fontosnak tartjuk kiemelni, hogy az említett helyszínről egyetlen interjúalanyunk sem tett említést. Sőt, többségük egyenesen kizártak tartja, bármi is történt volna a Teleki téren.

„[...]És délután egy német járőrre rálőttek a Teleki tér egyik házából! Egy németet berántottak a kapu alá, lelőtték és kidobták a járdára! Rögtön lezárták a németek a környéket. A háztömböt körülvették és felszólították a bennlévőket - magyar segítséggel - hogy mindenki jöjjön ki a házból! Persze, senki se jött ki! A vastag bejárati keményfa ajtó zárva! Belelőttek a zárba, de az nem nyílt ki. Akkor a másik ház első emeletéről rájuk lőttek. Újabb halott és több sebesült! [...] A házakban zsidók voltak többségben. Sokakat lelőttek, mások meg fogságba kerültek a végén. Elfogyott a lőszer is. Tehát igaz volt, amit meséltek! Az utca szinte minden közeli háza egy kis erőddé volt ki-

építve! Még a padlásokról is lőttek. [...] Több házban, de még 200 méterre, az OTI oldalán is - [mivel a] Tigrisek lőtték a házakat gránátokkal - háromméteres lyukak tátongtak a falakban. Több tucatnyi! Rengeteg ember harcolt a németek ellen [október] 15-17-ig! A németek meg a Teleki téri fabódék mögül tüzeltek a bennlévőkre. 18-án bementem Alfrédre, mert előző este megjött. Oda vitt, ahol ő is tüzelőállásban volt, egy fabódé sarkánál. Mindenfelé ezerszám a kilőtt töltényhüvelyek! A látvány szörnyű! A bódék is kaptak sok lövést, de ezred annyit se, mint a házak! [...] Sokan kimenekültek a házakból a légópincékbe vágott átjárókon. Azokat később üldözőbe vették. Így lehetett, mert egyszer csak látom, amint éppen a hátsó udvarba megyek, hogy a szemközti fal felől - a környező házak tűzfalai voltak ott - hangos fegyverropogás hallatszik. Egyes lövések, majd néhány géppisztolysorozat! Csattannak a lövések, visszhangzik a zárt udvarunkon! Ez már csak egy-két házzal odébb lehetett! [...] Az utolsó lövésre már többen kiszaladtak az üvegmosóból is, de akkor már nem lehetett látni senkit! Mondtam, mit láttam! Mindenki sietett gyorsan vissza a helyére. Aztán már sehol se lőttek, ez volt az utolsó lövés, amit hallottam.” (Forrás: Gyermekkorom és ifjúságom az 1930-1940-es évek Magyarországon. HM HIM HL. Kéziratok, tanulmányok gyűjteménye. 4036. 260-261. o.)

Ahogy korábban említettük, *Kis Varsó* kapcsán számos egymásnak ellentmondó beszámolóval és forrással találkozunk, melyeknek csak egy töredékét közöltük ebben a cikkben. Az írásos dokumentumok alapján komoly okunk lenne azt feltételezni, hogy a gerillaszerű hadviseléssel sor kerülhetett valamiféle szervezetlen és spontán fegyveres ellenállásra a Népszínház utca és a Teleki tér környékén. A rögzített interjúkon kívül ugyanakkor számos olyan – digitálisan nem rögzített – beszélgetésen is részt vettünk, melyben a környéken élők határozottan cáfolták és kizártak tartották, hogy bármiféle zsidó ellenállásra sor került volna.

Akár volt fegyveres ellenállás, akár nem, az ilyen elbeszélések többféle tanulsággal szolgálhatnak: egyrészt jó példái annak, hogy milyen módon születnek városi legendák és milyen a természetük. Másrészt felhívják a figyelmet az írásos dokumentumokban leírt feljegyzések és az egyéni visszaemlékezések között húzódó „szakadékokra” is. Harmadrészt kiválóan példázák azt is, hogy nagy történelmi katalizmak és fordulópontok milyen módon csapódnak le és jelennek meg egy-egy utca és ház életében.

A témával kapcsolatos történeteket ezért folyamatosan gyűjtjük, megőrizzük és rendszerezük. Bízunk abban, hogy idővel teljesebb képet kaphatunk a történetekről.

Szervezetlen
és spontán
fegyveres
ellenállás.

Margitta Nóra

A TELEKI TÉR ASSZONYYAI

A külső Józsefváros néhány utcájában, ezen a nagyon szűk területen, egy számomra korábban alig ismert zsidó női életmód, életstratégia öltött alakot.

Mindennapi életemből, olvasmányaimból¹ értelmiségi vagy legalábbis a városi polgársághoz, kispolgársághoz asszimilálódott családokat ismerek. Az általam ismert családnyák közül is sokan otthon maradtak a gyerekekkel, de sokan voltak olyanok is, akik munkát vállaltak. Akadtak köztük tanárok, orvosok, tisztviselők, bolti eladók, könyvelők, de azt tapasztaltam, hogy ezek az asszonyok valahogy mindig a háttérbe húzódtak, meghatározó kérdésekben nyíltan csak ritkán kezdeményeztek vagy változtattak. A nehéz pillanatokban inkább azt várták, hogy valaki majd segít és megoldja a dolgot. Ha szegények voltak, képesek voltak büszkén spórolni a végtelenségig. Az általam ismert családokban a férfiak körül forgott a világ, sokszor akkor is, ha a férfi örökre eltűnt.

Interjúalanyainktól ezzel szemben számos olyan családról hallottunk, melyet – nagyjából 1910-es és az 1950-es évek között, tehát már a holokauszt előtt is – nemcsak hogy a nők tartottak össze, hanem szó szerint a nők élelmessége, talpraesettsége tartott el, tartott életben. Eddigi ismereteim szerint ez a női modell kevésbé volt jellemző az asszimilált városi zsidóság körében, viszont annál elterjedtebb volt a szegény falusi zsidó családoknál, ahol a férfiak vándorkereskedők, favágók, fausztatók voltak. Ott, ahol a szegény falusi asszonyok hosszú időkre magukra maradtak a gyerekekkel és az öregekkel. Olyan helyek is akadtak, ahol a férfiak idejük nagy részét a *sulban* töltötték tanulással és imádkozással. Ilyenkor is a nőkre hárult a családról való gondoskodás.

Róth Mórné Grosz Golde zsidóbaris unokájával és egy vevővel
a Teleki tér standja előtt, 1930-as évek vége

Ezt a női modellt leginkább szépirodalomból – például I. B. Singer elbeszéléseiből – ismertem, esetleg néhány önéletrajzból.²

„Az asztal három lába a férfi, de a nő a negyedik láb” – mondogatta egyik interjúalanyunk, László Vera rabbiátus nagyapja, aki főleg imádkozott, miközben a nők (felesége és lányai) vitték a boltot, pontosabban a sátrat a Teleki téren. Azt tapasztaltuk, hogy a kb. 40 interjúban említett családokban a nők, a feleségek, a nagynyák közül feltűnően sokan nem egyszerűen besegítettek a családfő munkájába, nemcsak pénzkereső

kori volt, hogy a feleségek bedolgoztak az édesapa vállalkozásába: Zelczer Péter édesanyja például szintén szücs volt, apja mellett tanulta ki a szakmát, együtt dolgoztak.

Akadnak asszonyok, akik kényszerűségből átvették férjük üzletét. A később világhíressé vált fotóművész, André Kertész édesanyjának a Teleki téren volt kávékimérése, melyet férje halála után, az 1920-as évektől egyedül vezetett, ebből tartotta el fiait. A híres fényképész első képei is itt készültek. Az édesanyjáról fennmaradt néhány nézőképből egy asszimilált, keményen dolgozó asszonyt ismerhetünk meg.³ Margitai Ági, a nemrég elhunyt színésznő édesapját egészen korán elvitték munkaszolgálatra, édesanyja ezért kényszerűségből folytatta a papírhulladék-felvásárlást.

Mondhatnánk, az eddigiekben nincs semmi meglepő. Ami ennél érdekesebb, vagy egyedibb életút, az többnyire a piachoz kötődött. Nem az volt a különleges, hogy nők is árultak a piacon, hanem hogy a nők kezdeményezők, vállalkozók és rendkívül alkalmazkodók voltak minden helyzethez. A Teleki téren árusító nők közül sokan nem egyszerűen eladók voltak, hanem az ő nevükre szólt az engedély. Az is előfordult, hogy az apa a lányaira hagyta a boltot. Az alábbiakban ezekről a kemény, vállalkozó asszonyokról lesz szó.

A Telekin komoly státuszt élveztek

Gershon Hahn
gyermekai

munkát folytattak – ami az 1920-30-as években azért már nem volt annyira ritkaság, főleg a szegényebbek között – hanem saját vállalkozásuk volt, ők vitték a boltot, mely adott esetben a nevükön volt. Ráadásul remek üzletembernek bizonyultak. Talpraesettek voltak, és erre egyre nagyobb szükségük is volt, főleg az után, hogy a férfiakat elvitték munkaszolgálatra, és ők magukra maradtak a gyerekekkel és az öregekkel.

Pénzkereset

Mivel is foglalkoztak ezek az asszonyok? Voltak, akik otthon vezették a háztartást, nevelték a gyerekeket és közben próbáltak egy kis pénzt keresni ezzel-azzal. Yossi Ben-Nun édesanyja például „turbán-szerű sapkákat kötött” és eladta azokat.

Sokan űztek „tipikus” női szakmákat: akadtak varrónők (például Streit Sándor édesanyja, aki aztán kényszmunkásként is varrodába került a Bérkocsis utcába), voltak fodrászok, akik házhoz jártak, és kozmetikus is akadt, aki a lakás egy részét szalonként használta napközben. Mert hát erre is volt kereslet: „a boltosok nyitás előtt masszíroztattak a mamával” – mesélte Einzig Ágnes. Itt is gya-

a libások

Közéjük tartozott például a Pressburger nagymama, övé volt a bolt, lánya pedig besegített neki. Nem véletlen, hogy Giorgio Pressburger úgy emlékszik vissza, hogy „Az öreg hölgyek [...], mert a család férfi tagjai elpusztultak,... nagyon uralkodókedvűek voltak. Mindent parancsoltak.”

Nem is gondolnánk, milyen sok nő akadt a szibárusok és az ószeresek között! László Vera nagyanyja és édesanyja vitte a Teleki téren a használatruhasátrat, az iparengedély is az ő nevükre szólt. A háborút átvészelve azonnal újranyitottak: 1945 után a törött üvegű bolthelyiségben kezdtek árusítani. „*Anyát két dolog érdekelt egész életében: az üzlet és a nagymama*” – mesélte interjúalanyunk. Tipikus mondat.

Vértné Kálmán Györgyi nagyszülei a Teleki téren voltak árusok. Édesanyja „(szőnyeg)üzletet nyitott a semmire” a Teleki térhez közel, az Erdélyi utca 18. bolthelyiségében. A legidősebb gyerek súlyos beteg volt, a papa munkanélküli, nemigen volt más választása. A papa besegített a boltban, míg el nem vitték munkaszolgálatra, ahonnan sosem tért vissza. Interjúalanyunk szerint a mamája „rendkívül ügyes volt,

számtalan foglalkozása volt, mindig azt csinálta, amire szükség volt. Szorgalmas volt és szerette a pénzt.” 1945-ben újra megnyitotta a boltot, amit aztán 1949-ben államosítottak. Rövid RÖLTEX-es kitérő után 1956-ban, amint lehetett, azonnal megnyitotta üzletét a Teleki téri piac utódján, az Ecseri úton.

A Teleki tér egyik híres árusa Willig Eszti volt. Szülei vidékről költöztek Budapestre. A nagymama mindig terhes volt, ha meg nem, akkor – a családi legendárium szerint – textilt csempészett haza Ausztriából a derekára tekerve. Willig Esztinek fűszerüzlete volt a Teleki tér

kincse volt az a karkötő, melybe bele volt vésve, hogy a „Budapesti Ószeres Ipartestület Ajándéka”.

A Teleki téri zsidó családoknál is általános volt, hogy a gyerekek pályáját egyengették. Bánki Iván édesanyja tanult varrónő lett, a két háború között egy Kígyó utcai elegáns szalonban dolgozott, de a háború után ő is használt ruhákkal foglalkozott a Teleki téren.

A Teleki térhez kötődő családoknál egy máshol kevésbé elterjedt munkamegosztás is létezett: két interjúalanyunk szülei is úgy dolgoztak, hogy a papa által készített terméket a mama árusította a piacon.

A Kohen család
nászt ül,
30-as évek

8-ban. Kora hajnalban már a boltban volt, szendvicseket készített szeletelt kenyerekből, melyeknek nagy sikere volt a piaci árusok között. Volt a boltban ringli, felvágott, mindenféle ingyencsés. Margitai Ági interjúnk idején is emlékezett az ottani párizsis szendvics ízére és illatára. Interjúalanyunk, Willig Eszti leánya, Deákné Éliás Zsuzsi elmondása szerint „anyuka vitte a boltot, a papa be-benézett, a nagypapa néha segített, de főleg a bolt előtt ült”. A nagypapa volt az, aki hátizsákban szállította a felvágottat a Paulay Ede utcai Nagy és Eichner-féle kóser csemege-nagykereskedésből.

Bánki Iván nagymamája, Róth Mórné ruhákkal kereskedett egészen a haláláig. A nagymama féltett

Köves Péteréknél a papa paplanjait, Valczné Sándor Ibolyáéknál pedig a papa által varrt nadrágokat hordták az asszonyok a piacra.

Kevés olyan családdal találkoztunk, mely a két háború között igazi mélyszegénységben élt. Talán a legszomorúbb történetet Harkányi Endrétől hallottuk, aki azt mesélte, hogy „a mama szegénység miatt nem is főzött [...] Az ágynemű mosva-vasalva félre volt téve, hogy bármikor be lehessen adni a zaciba.”

Igazi, budapesti asszimilált családról szóló történet is csupán egy akadt, ők sem voltak igazi Teleki tériek, csupán csillagos házba kerültek a Karpfenstein (a mai Karácsony Sándor) utcába. Mór József a mamájáról mesélte,

Yossi Ben-Nun
húgával,
30-as évek

hogy ő „úrinő akart lenni, keresztény barátnővel járt össze, játszott a kispolgárt. [...] A papa dolga volt a pénzt előteremteni a fellengzős élethez.” A papa egy rokon nyomdájában volt üzletvezető, ám ezt az állását a gazdasági válság idején elvesztette. Ezután *aktatáskás ügynök* lett, vagyis belvárosi nagykereskedőktől a külvárosi szatócokhoz hordta az árut. A családi viták nyilvánvalóan megsokasodtak ezekben az években.

Háború alatt, után

A legtöbb családban 1944-re a nők magukra maradtak a gyerekekkel és öregekkel. Nekik kellett gondoskodni mindenről és mindenkiről. Számtalan interjúalanyunk mesélt arról, hogyan szerzett a mamájuk, nagymamájuk menlevelet a családnak és gondoskodott az ennilárólól.

A Teleki tér környékéről a nőket is behívták munkaszolgálatba. Az óbudai téglagyárba vagy a KISOSZ pályára kellett bevonulniuk. Ami igazán meglepő, hogy míg a férfiak, hol a bajtársakra, hol a lehetőségek hiányára hivatkozva ritkán szöktek meg, addig a nők között ez gyakran előfordult. Sőt olyan is akadt (Zelczer Péter édesanyja), aki kétszer is meglépett.

A Teleki téren amúgy minden elképzelhető volt. Az Izraelben élő Bella Simonovits mamája például 1945 után úgy tudott ételt adni a gyermekeinek, hogy szerzett 10 dkg lisztet, melyből lángost sütött. Egyet megettek, a többit eladta. Másnap már 20 dkg lisztből sütött lángost, aztán 40 dekából... Az elárvult Márton Tamás nagymamájával és nagynénjével maradt, a nagymama 1945 után naponta 40 kg lisztből gyúrt otthon kenyeret, amit aztán a Teleki téri Grósz pékségben süttetett meg. Maga a pék volt az első vevője, aki állítólag azt mondta, hogy ez a kenyér jobb, mint az övé.

Párválasztás

Tévedés volna azt hinnünk azonban, hogy ezek az ügyes, talpraesett asszonyok nagy szabadságban vagy egyenjogúságban éltek volna. A korlátok talán két területen rajzolódnak ki a legélesebben: a párválasztásnál és a szakmaválasztásnál.

A megkérdezettek többsége (nemtől függetlenül) azt állította, hogy nem zsidó házastárs szóba sem jöhetett. Létezett még az elrendezett házasság, de volt példa szerelmi házasságra, már a nagyszülők generációjában is. Utóbbit az utódok mindig hangsúlyozottan különlegességnek tartották. Persze lehet, hogy a két háború között ez már nem is volt annyira ritka, mint ahogy ma gondoljuk. Körner András már említett könyvében,⁴ egy önkidolódóval készített felvétel látható, melyen André Kertész későbbi feleségével a fűben enyeleg. Olyan ez a fénykép, mint egy némafilm-jelenet. A környéken sok kis mozi volt, nyilván nem ők voltak az egyetlenek, akik ismerték ezt a világot.

Többen is említik, hogy szüleik másodszor házasságra a régi zsidó hagyomány szerint az elhunyt valamilyen közeli rokonával kötötték házasságot.

„...ez egy régi zsidó hagyomány, hogy felkeresik a feleség testvérét és elveszik. Akkor édesapám elutazott oda a faluba, megkereste édesanyámat (az első felesége nővérét) és akkor megkérte a kezét és feljött vele Budapestre, és akkor elvette őt és akkor születtünk mi.” (Yossi Ben-Nun)⁵

Vértné Kálmán Györgyi mamája unokatestvérével kötött házasságot a háború után. Valami emlékü volt a régi zsidó szokásról, de sokkal fontosabb volt az, hogy a férfi fogyatékos gyermeke ne kerüljön idegenhez.

Idetartozó érdekesség, hogy a bevándorlók generációjában több *törvénytelen* házasság is akadt, vagyis csupán templomi esküvőre került sor, polgári esküvőre nem volt pénz vagy alkalom. (Ez volt a helyzet Yechiel Hahn, Zelczer Péter és Yossi Ben-Nun nagyszüleinél is.) Ezeknél a családoknál a gyerekek a mama nevét viselték, de senki sem említette, hogy az 1940-es éveket megelőzően ebből hátrányuk származott volna.

Persze ez a kép sem ilyen egységes és szép. Akadtak ezen a környéken is vegyes házasságok: akadt férj, aki betért a felesége kedvéért és akadt olyan nagymama, aki otthagyta a családját egy nem zsidó férfi miatt.

Pályaválasztás

A pályaválasztás volt a másik olyan terület, ahol a nők egyértelműen érezhették korlátaikat. A legtöbb család igyekezett legalább szakmát adni a lányok kezébe, kicsit jobb szakmát, mint a sajátjuk. Ám a lehetőségek inkább a fiúk előtt álltak nyitva. Vértne Kálmán Györgyi mesélte, hogy amíg a bátyja bármit tanulhatott volna, ha akar, addig őt a rokonok figyelmeztették, hogy nem teheti egyedülálló édesanyjával, hogy egyetemre jelentkezik.

Valczné Sándor Ibolya így mesélt a szakmaválasztásról: „Nem kérdezték meg akkor a szüleim, hogy mit akarok csinálni az iskola után, hanem egész egyszerűen megbeszélték a nagynénémmel, hogy odamegyek a varrodába, és ezt a szakmát fogom tanulni. Nem beszéltek meg velem. Hogy mit szerettem volna tanulni? Azt nem tudom.”

*

Interjúalanyaink egy olyan világról meséltek, mely eddig alig keltette fel a kutatók, vagy akár a sajtó érdeklődését. Jellemző, hogy bár a Nagyuvaros utca és a Teleki tér között legalább 20-25 imaház működött a két világháború között, a korabeli zsidó sajtó szinte

semmit sem talált ezen a vidéken, aminek hírértéke lett volna. Lassan kirajzolódik, hogy a Teleki tér környékén valóban sokszínű, virágzó volt a zsidó élet, melyben a nőknek is fontos szerep jutott. Ez a világ örökre elpusztult, de most, az utolsó utáni pillanatokban, még összegyűjthetjük emlékeit, lenyomatait. Nincs sok időnk: interjúalanyaink 70-80 évesek, sorra veszítjük el őket.

Józsefvárosi
zsidó násznap,
1940-es évek

JEGYZETEK

- 1 Itt elsősorban a Pécsi Katalin által szerkesztett két interjúkötetre gondolok: *Sós kávé. Elmeséltetlen női történetek*. Budapest, 2007, Novella, illetve *Lányok, anyák. Elmeséltetlen női történetek II*. Budapest, 2013, Novella kiadó.
- 2 Csak példaként említem Golda Meir: *Életem* címen megjelent önéletrajzát. Budapest, 2000, Filum Könyvkiadó.
- 3In: Körner András: *Hogyan éltek? A magyar zsidók hétköznapi élete 1867-1940*. Budapest, 2013., Corvina, p.131, 132, 178.

- 4 In: Körner András: *Hogyan éltek? A magyar zsidók hétköznapi élete 1867-1940*. Budapest, 2013., Corvina, p.1213.
- 5 A levírátusról Mózes V. könyvének 25. fejezetében olvashatunk: „Ha együtt laknak testvérek és meghal az egyik közülük, és fia nincs neki, ne legyen a halottnak felesége (családon) kívül idegen férfi, sógora menjen be hozzá és vegye őt nőül, sógorsági házassággal vegye el.” Időnként azonban úgy tűnik, hogy inkább a magyar falvakban is élő sógorházasság hagyománya hatott, ahol a család, a vagyon együtt tartása volt a cél.

Kövesse a Szombatot interneten is!

2014 legsúlyosabb antiszemita incidensei | Putyint nem hívták meg Auschwitzba, az oroszokat meghívták a Dohány utcai zsinagógába | Schwezoff Dávidtól megvonták a bizalmat, megbízott ügyvezető: Kunos Péter

www.szombat.org | facebook.com/szombat.folyoirat

AZ UTOLSÓ STIBL FELTAMADASA

A Teleki téren és környékén a háború előtt legalább ötven kisebb nagyobb stibl működött: ez a jiddis szó, „szobácska”, imádkozásra szolgáló helyiséget jelöl.

A gyakorlatban ezek kisebb-nagyobb lakások voltak, amit a közösség tagjai kibéreltek. Volt, amiben rendszeresen tartottak istentiszteletet, másokat csak nagyünnepekre vettek igénybe. Ezt nevezték pótimaháznak.

Az ötvenből mára egyetlen egy maradt, a Teleki tér 22. alatti stibl, amit hajdan a csortkovi haszid irányzathoz tartozó hívek alapítottak. Rítusa miatt szefárd imaháznak is nevezik.

Holott a Teleki téri zsidóság önálló arculattal bírt: „Nem volt neológ és nem volt ortodox – Teleki téri volt” – mesélte utolsó interjújában Raj Tamás, aki 1985-től a környékbeli Nagy Fuvaros utcai zsinagóga rabbija volt. Utóbbi volt az egyetlen „nagy” zsinagóga a környéken. Raj Tamás ezt megelőzően 16 évig a stiblblen imádkozott, Tórát olvasott, de a rá kimondott állami tilalmat csak 1986-ban oldották fel: ekkor alkalmazta őt újra hivatalosan a hitközség.

A háború után még jó néhány stibl működött a tájon, amelyek aztán sorra megszűntek. Az utolsó, a Dobozi utca 7-9. szám alatt 1971-ben szüntette be működését. A maradék hívek a Teleki tér 22.-ben imádkoztak tovább, ez maradt az utolsó bástya – s így van ez a mai napig.

Horovitz László talán az utolsó, aki még echte Teleki téri hagyománytartó családban nőtt fel, gyerekkorában is sapkát és ciceszt hordott, jesivába járt (az állami általános iskola mellett) és máig folytatja ezeket a hagyományokat, amiket a régi-új gyülekezet többi tagja igyekszik elsajátítani.

A 70-es években egy idősebb testvérpár elszántsága tartotta életben ezt az utolsó stiblt: Gláser Jakab és Miksa gondoskodtak a péntek esti és szombat reggeli minjenről. A 80-as évek végére már csak a szombat délután maradt meg. 1989 után

a haldoklásnak hirtelen vége szakadt

Ekkoriban csatlakozott a közösséghez Kőbányai János író, aki évekig erősítette a csapatot. Vele érkeztek a Mayer fiúk. Akik mindenek előtt Gláser Jakab (ismertebb nevén Juci bácsi) elbeszéléseiből merítettek inspirációt. A 2006-ban, 95 éves korában elhunyt férfi a háború előtt Teleki tér valóságos enciklopédiája

Fotók: Mayer András

Gyertyagyújtás

A háború előtt olyan zsidó infrastruktúra volt itt – imaházak, kóser boltok és kávézók – amelyet ma New York Crown Heights nevű negyedében, a lubavicsi mozgalom világközpontjának színhelyén láthatunk. Ezt Mayer Gábor meséli, a Teleki zsinagóga régi-új közösségének egyik spiritus rectora, aki testvérel, Andrással együtt Amerikában is járt, kapcsolatokat, támogatást keresve. Egyebek közt egy filmet is készítettek a Teleki tér zsidóságáról, mely jóval kevésbé ismert, mint a Dob utca, Király utca környéke.

Tórafelújítás

ja volt, s a vele készült beszélgetésekben ezt a múltat igyekeztek megmenteni az enyészettől. Talán ez inspirálta az ide járó fiatalokat, hogy az idősebb nemzedék más tagjainak emlékeit is összegyűjtsék, s kiegészítsék ezt levéltári és sajtókutatásokkal. Ily módon egy mára szinte teljesen elsüllyedt szubkultúrának komoly forrásanyaga gyűlt össze, amelyet konferencián, tanulmánykötetben és filmen is igyekeznek át-hagyományozni az utókorra.

A kis stiblekben általában nem volt rabbi: a hagyományokban felnőtt híveknek az imádkozáshoz nem is volt erre szükségük. De az idők változnak: a minden formális vonást nélkülöző közösségben Shalom Hurwitz (Chabad) – másokhoz hasonlóan – önkéntesen látja el feladatát. Hivatalosan *hitközségi* elnök sincs, és noha forma szerint a Dob utcai ortodoxiához tartoznak, a kapcsolat kimerül abban, hogy a központ kifizeti a gáz- és villanyszámlát. A sabati ebédekhez és a többi programhoz maguk teremtik elő a fedezetet. A részleges felújításhoz, melynek során a korábbi női részt közösségi helyiséggé alakították át, a gyülekezet javarészt szintén maga teremtette elő a pénzt.

Így az eredetileg csak imádkozásra szolgáló stibl élete, az új idők elvárása szerint, erősen megváltozott: ma a társadalmi élet központja, ahol

Fotó: Hélène Bienvenue

a családok is összejönnek

Mindennek szervezésében a nőgyelet jár az élen. Shalom Hurwitz tíz évvel ezelőtt – más chabadnyikokhoz hasonlóan – nagyünnepi előimádkozónak jött (Horovitzot ekkor Nagykőrösre hívták), de jól szót tudott érteni a helyi hagyományokat tudatosan ápoló Teleki tériekkel, így itt

Pálinkát is főznek.
Mayer András
és Shalom
Hurwitz rabbi

Játszóház

Lent:
Hanuka, 2012

maradt. 2006-ban, Gläser Jakab halála után, amikor felmerült a kérdés: lenni vagy nem lenni – ő is aktívan kivette részét a megújulásban. A felesége nekiállt szombati sóletet és salátát készíteni, ő pedig szombat délelőtt tanított. A szombati közös étkezés már új hagyomány.

A sóletet ma már többen főzik, mivel a sabati ebédnek 30-40 résztvevője is van. Legutóbb, Ros Hasana ünnepén már száz fő gyűlt össze, s ennyi ember a kis stílusban nem fér be. Így a stílus rejtő bérház udvarán felállítottak egy sátrat, ami a lakókat némileg meglepettette. A Szimhat Tóra napján tartott körmenet, ének és ujjongás pedig még zajosabb, ezt már többen rossz néven vették. Meg kellett magyarázni, hiszen ma már nem úgy van, mint Gläser Jakab fiatal korában, amikor még a lakók többsége az ünnepeket jól ismerő zsidó volt.

Dacára a létszámbeli gyarapodásnak, csak szombat délelőtt imádkoznak. Shalom Hurwitz szerint talán azért nincs közös szombatfogadás, mert ez új feladat, egész embert igényel, s még nem akadt vállalkozó, aki ennek nekivágjon. A rabbi úgy véli, a közösség elsődleges mozgató szelleme nem a vallásos buzgalom, hanem a hagyomány és az

identitás kulturális alapon

történet ápolása. Ezt tanúsítja a valóban aktív tudományos-kulturális tevékenység: kutatás, konferencia, tanulmánykötet, filmkészítés.

Alyssa Petersel egy 22 éves amerikai lány, aki egy zsidó témájú konferenciára érkezett Pestre, és egy városnéző séta során vetődött a Teleki térre, itt ragadt és itt töltötte a sabatokat, amíg csak véget nem ért az ösztöndíja. A gyülekezetet így festette le:

„Nagyon tetszik, hogy az egyszerű tagok is szoros kapcsolatban vannak egymással; a hely inkább egy nagy családra emlékeztet, mint vallásos gyülekezetre. Élveztem a 'Teleki családdal' elköltött szombati ebédeket, ahol minden tag egyéniségét is közelről megismerhettem. A közösség intimitása egészen új volt számomra. Sosem imádkoztam még lakás-zsinagógában.

A gyülekezet semmilyen kategóriába nem illik bele. Vallásgyakorlata szerint ortodox, de nem olyan zárt, mint az ortodoxok általában; a tagok a legkülönbözőbb vallási-kulturális háttérből jönnek, és az ajtó mindenki előtt nyitva áll, még a nem zsidók előtt is.

A közösséget odaadás és empátia hatja át. Mindez onnan jön, hogy vezetői átérzik: az ő életüket is a Teleki tér változtatta meg. Ezt akarják továbbadni azoknak, akik szintén igénylik a megújulást.

Imádom a zsidó Budapestet. Úgy érzem, itt nap, mint nap csoda történik, és ez a jövőben is folytatódni fog.”

Gadó János

A Gläser Jakab Emlékalapítvány, mely jelen lapszámunk elkészítésében is közreműködött, a Teleki téri zsidósággal kapcsolatos minden információt gyűjt. Kérjük, amennyiben munkájukat segíteni tudja, írjon az info@telekiter.com címre vagy hívja a 06 70 375 13 64 -es telefonszámot!

 Gläser Jakab
emlékalapítvány

Smuel Jozsef Agnon

A NAGY ZSINAGÓGA

*Mily bőséges a Te jóságod, amit fenntartasz
a Téged félőknek (Zsolt. 31,20)*

Az iskola kis tanulói rabló-pandúrt, három testvért, Dávid és Góliátot és a háborúba induló felkent főpapot játszották a domboldalon. Mivel játék közben rájuk szóltak, azt mondták egymásnak: Tegnap Tisá BeÁv (Áv hó kilencedik napja) volt. Ezen a napon az ellenség elpusztította a Szentélyt. Lásunk hozzá és építsük újjá. Megvizsgálták egymás imarójtját, hogy szabályos legyen, egymással kibékültek, hogy ne legyen testvérharag, mert az oktalan gyűlölet az, ami pusztulásba vitte hajdan is a Szentélyt. Majd nekiláttak az építésnek. Az egyik megtöltötte a zsebét cementtel, a másik vizet hozott, a harmadik követ, másvalaki egy fél téglát. Majd a bűvös fűrészt is „megtalálták”, mondván, nosza, daraboljuk fel a köveket a fogainkkal. Nekiestek a dombnak, ázni kezdtek, egyesek kövel, mások az ujjakkal és a büszke dallal: Épüljön fel a Háza mihamarább, gyorsan – gyorsan, mihamarább. Volt köztük egy gyerek, a rabbi fia. A gyerek így szólt pajtásainak, apámnak van egy *gemarája** és abban a Szentély és eszközeinek rajza látható. Megyek és hozom, hogy legyen alaprajzunk a Ház építéséhez. Sőt, elhozom apám szombati kalapdobozát is, mely rézből készült, majd jó lesz rézoltárnak. Hozzátette barátja, a sírásó fia, én meg hozok köveket, melyeket sírkőnek formáltak, mivel ha a Ház úgyis megépül, a megváltó eljön, és nem fog senki meghalni, és nem lesz sírkőre szükség.

Miközben ástak, találtak egy darab fát, majd tovább ástak és találtak egy darab tetőpalát. Azt erővel elvonszolták onnan, és közben úgy fohászkodtak, hogy ó, Istenem, segíts meg minket. Meghallván a *melámed* (tanító), kijött. Hirül adták neki: Rabbi, tetőt találtunk. Alig fejezték be, még egy tetőpala előkerült. Látták, hogy mit találtak és lehajolt. A földön kutatva talált még több tetődarabot, egymáshoz szerelve. Így fohászkodott, ó, Égi Gyülekezet, az esős napok késlekednek és lám, az Örökkévaló küldött nekem palát, hogy megjavítsam vele a házam tetejét.

Közben besötétedett. A *melámed* hazaküldte a tanulókat, és a *minhá* (délutáni ima) idejéig ő és a háza népe tovább keresgélt a domboldalon. Ástak és rengeteg tetőlapot találtak, majd tovább ástak, és még több tetőlap került elő. Ha ez nem varázslat, akkor itt egy valóságos ház van. Nem telt kevés időbe, de végre kiásták az ott lévő szemetet, és egy teljes tetőre bukkantak. Odacsődült a város, hogy lássák, körülvették a tetőt és azt ismételtgették, ó, milyen nagy tető, mekkora tető. Nem lehet ez más, mint egy palota, és annak a teteje. Az öregek egy zsarnok uraság történetére emlékeztek: Volt egyszer egy zsarnok, akinek a felesége szerelmes pillantásokat vetett másokra, az úr öszszegyűjtötte ezeket és nagy lakomát rendezett a tiszteletükre. Miközben ettek-ittak, azt mondta a szolgáinak, zárjátok be az ablakokat és a kapukat, és aztán mindenki elpusztult, mindenki megfulladt. Az ásást végző munkások, hallván a történetet, nagyon megrémültek, és ostorral kellett őket a föld elhordására kényszeríteni. Néhány ablak is a felszínre került, és színesek lévén, mindenki tudta, hogy ez egy imaház. A zsidóknak távozni kellett a helyről, mert ez szent földnek számított. A régi tanházból a *minhá* és *mááriv* (esti ima) között hosszú sóhajok hallatszottak: Ki tudja, talán ez valóban zsinagóga? Erre válasz is adódott. Buczacz Jaslowitz közelében fekszik, Jaslowitz nagyváros, fontos otthona Izraelnek. De ha nagy és fontos, hol a nagy zsinagógája? A síremlékeken kívül nincs semmi jele, hogy nagy zsidó közösség élt itt. Az öreg tanház is mennyire kicsi. Mennyezete leomlóban van, padlója meg felkunkorodik, egyre feljebb, és amikor megtelik a szív, nem akad sima padló az állva mondott imához. A frigyszekrényt már majdnem megette a szú, hullik onnan a por a *brit milá* (circumcisio) kellős közepén, és galambraj köröz Izrael gyülekezete körül, de a frigláda szőnyegén tollukat, szárnyukat veszti. Javításra nincs pénz. Már közelednek az engesztelő napok, a város fiai – jóakarattal mondván – túlságosan szaporák, tavaly már nem fértek el a tanházban, hogyan férjenek el idén?

A dombon tovább ásnak, és szép épület bontakozik ki, emelkedik ki a földből. És amikor *Elul* hó napja megvilá-

* Kedvenc talmudi mondata.

gítja annak színes ablakait, a fénnel minden teremtmény megtelik. Ősrégi napok, ősrégi csarnokok. Nem kevés napba telt, míg elhordták és eltakarították a földet köröskörül. Mikor eltakarították a földet, nagy épület tűnt elő. Megtalálták a bejáratát és lám, a kapu zárva volt. Hozták a kovácsot és a lakatost. Segítő karok nyúltak, hogy kinyissák a kaput, de nem sikerült. Nekiálltak, hogy betörjék, de semmilyen szerszám nem segített. Ahogy a bejárat közelében álltak, hangokat hallottak a ház belsejéből. A munkások azt mondták, hogy ez nem lehet más, mint az eltemetetlen lelkek jajgatása. Akkor mindenki menekülni kezdett onnan, nehogy hozzájuk tapadjon a rossz szellem és meghaljanak. Odaszóltak a zsidóknak, hogy folytassák a munkát. Azok közel jöttek, és megérez-

ték a bentől jövő hangról, hogy Jákob hangja. A fülüket odahajtották és figyeltek, és a hang ezt mondta: „Mily szépek a sátraid Jákob, a lakhelyeid Izrael”. Amint a kapuhoz értek, az megnyílt előttük. Közel jöttek és ez volt a Nagy Zsinagóga. Azóta is ez a jaslowitzi Nagy Zsinagóga. A ház nagy és tágas, a frigyszekrény tele van tóratekerccsel és galambpárok szárnyai rebbennek, szárnyaik ezüst bevonattal, és nagy imakönyv fekszik az asztalon szépséges betűkkel szarvasbőrre írva. Minden békében nyugszik, de az örökmécs lángja közel jár a végéhez.

Héberből fordította: Uri Asaf

Forrás: *Elu ve Elu, Kol Szipurav sel S. J. Agnon, Schocken, 1969*

Robert Alter

SZÜKSÉGES ANGYALOK

Tradíció és modernitás Kafkánál, Benjaminnál és Scholemnél (Részlet)

Az 1934. január 18-án kelt levélben (...) Benjamin hálásan válaszol Agnon novelláinak arra a vékony, német fordításban megjelent kötetére, melyet Scholem küldött neki. Az egyik írást különösen kiemeli: „Alig hiszem, hogy művei között találhatnék még gyönyörűbbet, mint amilyen *A Nagy Zsinagóga*, melyet félelmetes nagy remekműnek tartok.” Első pillantásra érthetetlen, hogy ez a két és fél oldalas mese – angolra soha nem fordították le –, mely arról szól, hogy iskolás gyerekek játék közben felfedeznek egy zsinagógát, ennyire

elementáris hatást gyakoroljon arra a kritikusra, aki lelkesen üdvözölte Kafka, Proust, Brecht és a szürrealisták modernista erőfeszítéseit. Röviden hadd fűzzek megjegyzést a novellához, mivel a kegyes hagyomány harmóniáinak látszólag naiv újra-visszanyerésében rejlő nehézségek elárulhatnak nekünk valamit arról a Kafkáról, akit Benjamin úgy határozott meg, mint a *Hággadá* (elbeszélés) megteremtőjét a *Háláchá* (törvény) nélkül; és akit Scholem úgy jellemzett, mint egy modern, eretnek Kábálá hirdetőjét.

A *Nagy Zsinagóga* pusztán cselekményvázlata a múlt szellemi ragyogásához való visszatalálásról szóló egyszerű, talán nosztalgikus példabeszédet sugall – egy fényesen tündöklő álmot, mely, vegyük csak észre, egész valószínűsége ellenére soha nem szűnt meg delejesen vonzani

Robert Alter: *Necessary Angels. Tradition and Modernity in Kafka, Benjamin and Scholem*. Harvard University Press, 1991, 15–17. o.

Benjamin, még leghevesebb marxista életszakaszában sem. A gyerekek, akik éppen egy hegyoldalban ásnak, ahol, hangsúlyozottan, messianisztikus játékot űznek, mely játék során úgy tesznek, mintha újra felépítenék az ókori Templomot, földbe temetett zsinidákat találnak. Nemsokára kiderül, hogy közvetlenül a föld felszíne alatt egész háztető rejtőzik. A közösség indítványozza, hogy egyben ássák ki az egész művet; a munka végeztével Jaslowitz városának Nagy Zsinagógája újra régi fényében ragyogva áll – egy épület, melynek pusztaságáról is csak a régi héber responzum-irodalom földrajzi utalásaiból tudhattunk. A kegyes múlt újraéledését egy csodaszzerű esemény kíséri. Miután az egész épületet kiássák, az ajtót zárva találják: nincs a világon az a lakatos szerszám, mely meg tudná akár csak moccantani. Majd egy éneklő hangot hallanak belülről, „Mily szépek a sátraid, Jákob” (a reggeli istentisztelet első szavai), és a kapu szárnyai hirtelen feltárnak.

Benjamin biztosan csodálta a visszafogott szépséget, mely a visszanyerés e látomását kíséri, de az a gyanúm, hogy a történet más, az eddigiekkel éppen ellentétes erővonalai ugyancsak nagy hatást tettek rá. Először is, az iskolás gyerekek egyértelműen nem egy galíciai *héder* gyerektanulónak realista megjelenítései. Mindez szövegintelenül fantáziadús, eszményi projekció: a gyerekek által játszott játékok pontosan a Bibliából és a Misnából valók; a Szentély újraépítésére *Tisa BeAv* böjtnapját követő napon szánják rá magukat, a Szentély lerombolásának emléknapján, s ahogy a homokban tapodnak, azt a himnusz éneklés, mely így kezdődik: „Az Örökkévaló hamarosan újra felépíti az Ő házát”. Magának a Nagy Zsinagógának megértését a novellában két, egymással ellentétes szerkezet nehezíti. Mikor csak a tető kerül napvilágra, az emberek azt hiszik, ez talán az a kastély lehet, melybe a szóbeszéd szerint a helyi uraság zárta be feleségének összes szeretőjét, fulladásos halálra ítélve mindnyájukat. Ezt követően, ahogy a színes üveglablakok láthatóvá válnak, az épületről az emberek úgy vélik, hogy az egy régi templom, a zsidók pedig egy ideig elvannak tiltva attól, hogy a földből kiássák azt. Ily módon az imádság házána teljes kiemelkedése előtt, a nyilvános feltételezés szerint, a helyszínt gyilkosság, a szexuális törvények megsértése és idegen kultusz jelzi (a rabbinikus törvényekben a három főbenjáró bűn). Végezetül a Nagy Zsinagóga a föld szájától megszabadítván, ugyanúgy ragyog szépségében, mint a régi időkben. „És amikor *Elul* hó napja megvilágítja annak színes ablakait, a fénnel minden teremtmény megtelik. Ősrégi napok, ősrégi csarnokok.”

A mese végkicsengése azonban Agnon perspektívájáról jelzi, hogy ő Benjaminsnak is, Kafkának is kortársa. Az ősrégi bárka és a Tóratekercek tökéletes épségben maradtak fenn. „A ház nagy és tágas, a frigszekrény tele van tóratekerccsel és galambpárok szárnyai rebbennek, szárnyaik ezüst bevonattal, és nagy imakönyv fekszik az asztalon

szépséges betűkkel szarvasbőrrre írva. Minden békében nyugszik, de az örökmécses lángja közel jár a végéhez.” A zárómondat lakonikus, ravasz kétértelműsége hamisítatlannul jellemzi Agnont. Egy másik csodálatos jelenetben az örökmécses az évek során továbbra is fényeskedik a föld alatt. A „kialszik” értelemben használatos fogalom jelent napnyugvást is, így a záró kép furcsán viszonylagossá teszi a zsinagóga korábbi, napfénytől sugárzó képét. Valószínűleg biblikus áthallása is van – az „Isten mécsese”, mely „pedig még nem aludt ki”, midőn a fiatal Sámuel éjszaka szólítja az Örökkévaló az 1Sámuel 3-ban. Egy optimista olvasó talán arra a következtetésre is juthatna, hogy a Nagy Zsinagóga éppen azért adatik vissza a földből, hogy megújítsa az örökmécses, mielőtt az még pislákolni kezdene. Egy másik következtetés, mely talán még valószínűbb, ha a szóválasztást tekintjük, hogy az örökmécses már valóban éppen kialudna: a múlt csodás megújulása lélekemelő látványt nyújt ugyan, azonban a hit és kultúra történetében túl későn jön el – a visszatérés nem tud többé megtörténni.

Mélyebben megvizsgálva, *A Nagy Zsinagóga* a korai Agnon tradicionalista novelláinak legtöbbszöréhez hasonlóan nem a karkai ítélet eljárásmódjának megfordítását leplezi le, ahogy Scholem állította még 1928-ban, hanem azt, ahogyan a karkai ítélet eljárásmódja megy végbe a hagyomány áruházában. Egy kicsit másképpen fogalmazva, Agnonnál a kegyesség világának teológiai elvárásoldása egyszerre zajlik nagy műgonddal és szeretetteljesen, miközben ironikus módon belülről bomlik föl. Kafka esete mindennek éppen ellenkezője: nyomorult állapotokból és kiszűrt bürokratákból álló (hisz a kettő között nincs lényegi különbség), szürke, fiktív tájairól a hagyomány összes külső rangjelzése kiméletlenül le van kopasztva; kinyilatkoztatás, törvény és kommentár klasszikus zsidó hármasa azonban már-már meghatározza Kafka képzeletbeli világát, melynek főszereplői tehetetlenek e kategóriák nélkül, ugyanakkor képtelenek megérteni, elviselni, életé váltani azokat. Az évek során, az egyes definíciós problémák közötti látványos különbségek dacára, Kafka ily módon való érzékelése, melyen Benjamin és Scholem közösen osztoznak, mindennek legszélesebb értelemben vett következményeit is megértve, jobb megértést biztosít, mint amelyet Kafka kritikusaiknak bármelyike nyújt számunkra.

Kuroli László fordítása

AZ ÉRTHETETLEN RAGYOGÁS

„Mitől létezik a világ, mitől mutatkoznak meg az Atyák? A Tórát tanuló kisgyermek hangjától. Ezek a gyermekek mentik meg a világot.” (Zohár)

Recenziót az ember a következőképpen ír általában: elolvassa a művet, megérti, kialakítja a véleményét és aztán ezt a véleményt a legjobb tudása szerint olvasmányosan leírja. Ebben az esetben azonban ez nem érvényesíthető. Megjelent magyarul a kabala legfontosabb könyve, a Zohár („Ragyogás”) az Atlantisz Kiadónál, Uri Asaf kitűnő fordításában és nagyon hasznos, tájékoztató előszavával, valamint Tattár György költői utószavával, bőséges és alapos jegyzetanyaggal, úgyhogy látszólag semmi akadályja sincs annak, hogy az ember a művet elolvassa és megértse, *kivéve talán magát a művet.*

Én végigolvastam a Zohárt, a szónak abban az értelmében, hogy elolvastam a nagyon szép kiadású, bibliapapírra nyomtatott, 980 oldalas könyvnek a betűit, úgy, ahogy egymás után le vannak írva, de nem merném állítani, hogy elolvastam volna a Zohárt. Azt pedig, hogy megértettem volna, határozottan cáfolom. Annyi többé-kevésbé kiderült a számomra, hogy ennek a könyvnek, mondjuk így talán: a világszemlélete, a világműködési magyarázata erősen ütközik a hagyományos, rabbinikus judaizmussal, mert a Zohár a világot egy működő gépezetként írja le, méghozzá olyan gépezetként, amelyik időnként felülírhatja magát a Teremtőt is. E tekintetben a zsidó misztika gyöngyszemének tekintett Zohár talán racionalisabb szemléletű, mint az egyébként kifeje-

zetten racionális halachikus gondolkodást összefoglaló Talmud maga, hiszen a Talmud a Tanachon áll, és nem kívánja a teremtés misztikus titkát egy működő, leírható, megtanulható gépszerkezettel helyettesíteni.

A Tanach annyit ír: „*Börésit bara Elohim et ha samajim vö et ha arec*” (a héber szavaknak nincs még kanonizált átíratási formulája, ezért bizonyára sokan Berésit-et írnának). Magyarul: „Kezdetben teremtette az Isten az ege(ke)t és a földet”. Száadja Gáon nagyszerű filozófiai művében, a *Széfer ha emunot vö ha deot* címűben (A vélekedések és hittételek könyve) briliáns levezetéssel bizonyítja, hogy ennél többet egyszerűen nem lehet mondani. Se azt, hogy Isten önmagából teremtette a világot, sem azt hogy a szavával teremtette, semmi ilyesmit.

A Zohár viszont egy bonyolult, de leírható, forgó, világító, emelkedő-süllyedő *talán szerkezetet* tár elénk a világteremtés és világműködtetés lényegeként. Ez csarnokokból áll, amelyek összeolvadnak, feljebb jutnak, lejjebb ereszkednek, fénylenek és kialszanak. Kerekék, támasztékok, sugárszerű kapcsolatok lobbannak fel és tűnnek el benne, mint egy lézer- vagy hologram-vízió, olyan ez a világot teremtő és működtető lényeg. Ez dönt sorsról, teremtésről, ítéletről, életéről és halálról. Az egész villog, mozog, meghatározott fényeket sugároz, és morgó zajt ad ki. A Zohár pedig maga mindennek a központja: „A második csarnok, amint írva áll, olyan tiszta, mint maga az ég. Itt van az a lélek, akit zohárnak (ragyogás) neveznek, mely mindig fehér, mert színei nem keverednek. Ő a lényeg, mely örökké változatlan. Nem lát-

szik, nem fénylik, mint a többi, nehéz érzékelni. Akár a csukott szem, mely forogva ragyog, a forgástól villózik, és itt is ez történik: mikor az első lélek felszáll, forgásba

kezd, hogy megmutassa magát, majd egymással szembe kerülnek, és a szemfehér tükrében megjelenik az ő gyenge fénye. A magasabban levő lélek a lenti láttán forgásba kezd, mivel a lenti forgásra készíti. A fenti addig nem világít, míg a lenti nem kerül a belsejébe. Ekkor, mivel a lenti fény belekerült, maga is fényt ad. Ő maga nem változik, de a (lenti) kedvéért

forogással válaszol. Ahogy ez a fény forog, egy másik fény kerül a bal oldalra, és vele forog, körbe járnak. ... Boldog, aki észlelte a fények ragyogását!”

Sőt, nemcsak boldog, hanem *tudás és hatalom birtokosa*. Ugyanis egy kabalában jártas bölcs képes arra, hogy e tudás erejével megváltoztassa a sorsot. Ez persze nincs a Zohárban egyértelműen kimondva. A későközépkori misztikus iratokhoz hasonlóan a Zohárnak is alapjellegzetessége, hogy ki is mond és homályban is hagy. Érzékeltet, de nem magyaráz meg semmit. Vagy mégis? A Talmud a legszigorúbban tiltja a varázslást, és e tiltásban a Tanachra támaszkodik. A Zohár, a zsidó misztika összefoglalása azonban ezen a ponton sem összeegyeztethető a rabbinikus judaizmussal. Olvassuk el ezeket a sorokat és próbáljuk megfejteni őket:

„Rabbi Simon így szólt, jöjj és lásd: ki az, aki úgy tud imádkozni, mint Mózes, aki a szükség órájában tudja, hogyan nyújtsa, vagy hogyan fogja rövidre az imát? Rabbi Simon folytatta: A régi könyvekben megtaláltam az imádság titkainak

ZOHÁR

a titkát, azt, hogy mikor és milyen rend szerint kell imádkozni. Van, amikor az imákat az Úrnak tetsző módon kell sorba rendezni, tudni kell, hogyan jusson kifejezésre (az Úr) teljes egysége, hogy (az imádság) behatoljon a mennyekbe és kapukat nyisson, hogy senki se állíthassa meg. Boldogok az igazak, akik elnyerik Uruk tettségét és elhárítják az ítéletét, és őrzik a Sechinát a világban. Ők tudják, hogyan kell az áldásokat lehozni, és hogyan kell távol tartani az ítéletvégrehajtó angyalokat, hogy ne uralkodjanak a világban.”

*

A Zohárt rejtélyek veszik körül és maga is rejtély. Azt se tudjuk, mikor keletkezett: az ókorban? Vagy ez a szöveg középkori hamisítvány? És ki a szerzője? Rabbi Simon bar Jocháj a 2. században, vagy Isaac ben Solomon Luria a 16. században? Vagy Mose de Leon a 13. században? Valamilyen szövegalap nyilván már létezett korábban is, valamilyen tudást őriztek Cfatban a bölcsek, egy olyan tudást, ami-

nek ez a könyv a kulcsa. Nyitja a zárat, de egyelőre csak a kulcs van a kezünkben, a zár nincs. Nem ismerjük azt a kabalista tudást, amire a Zohár mondatai utalnak, amit idéznek, mert az az ősök titka.

Gyakori fordulat a könyvben, hogy két rabbi megy az úton, az egyik kérdez, a másik tanítja. Elhangzik egy válasz, ami vagy nagyon lapos közhely, vagy zagvaság vagy nem értjük. Erre a kérdező rabbi megáll, odamegy a másikhoz, megcsókolja, és azt mondja: már csak ezért a feleletért érdemes volt megszületnem. A kérdésekből és válaszokból, az okfejtés logikájából egyértelműen kiderül, hogy ezek *nagyon okos emberek*. Ha ők elfogadták ezeket a ma zavaros semmitmondásnak tűnő szövegeket, annak bizonyára volt valami oka.

Nagyszerű könyv a Zohár, költői, filozofikus, bölcs. Tanít valamire, amiről nem árulja el, hogy micsoda, de aki végigolvassa a könyvet, egyetért: az a valami, ez az érthetetlen és rejtélyes zsidó misztika, ez bizony *ragyog*. Befejezésül adok egy aján-

dékot a Zohárból, ez se harmonizál a Tal-muddal, ezt se értem, de ez is bölcs és gyönyörű.

„A titkok titka a vágy, melyre nem derít fényt se az értelem, se a számítás, és örökre kifürkészhetetlen marad. A vágy a tudás számára megismerhetetlen és megfoghatatlan, de legbelül édes íze van. Minden egyetlen vágy, a végtelenig, fent a magasban és lent a mélyben, kívül és belül. A vágy mielőtt (a fokozatok világa) beteljesül, láthatatlan, de fénye ragyog és világít.”

Jó olvasást! És ne próbálkozzanak a széles körben elterjedt megfigyélési módokkal, a héber betűk számértékének összeadásával és abból következtetések levonásával, mert a helyes következtetéshez először a helyes gondolkodás, tehát a Zohár tökéletes ismerete volna szükséges. Az pedig lehetetlen.

Szunyogh Szabolcs

Zohár. Fordította Uri Asaf. Atlantisz Könyvkiadó, 2014, 996 oldal, 7495 Ft

„MINTHA ÉL NÉL”

Minden normális ember legalább egyszer volt már öngyilkos, vagy megpróbálta. Jó, ha adunk magunkra.

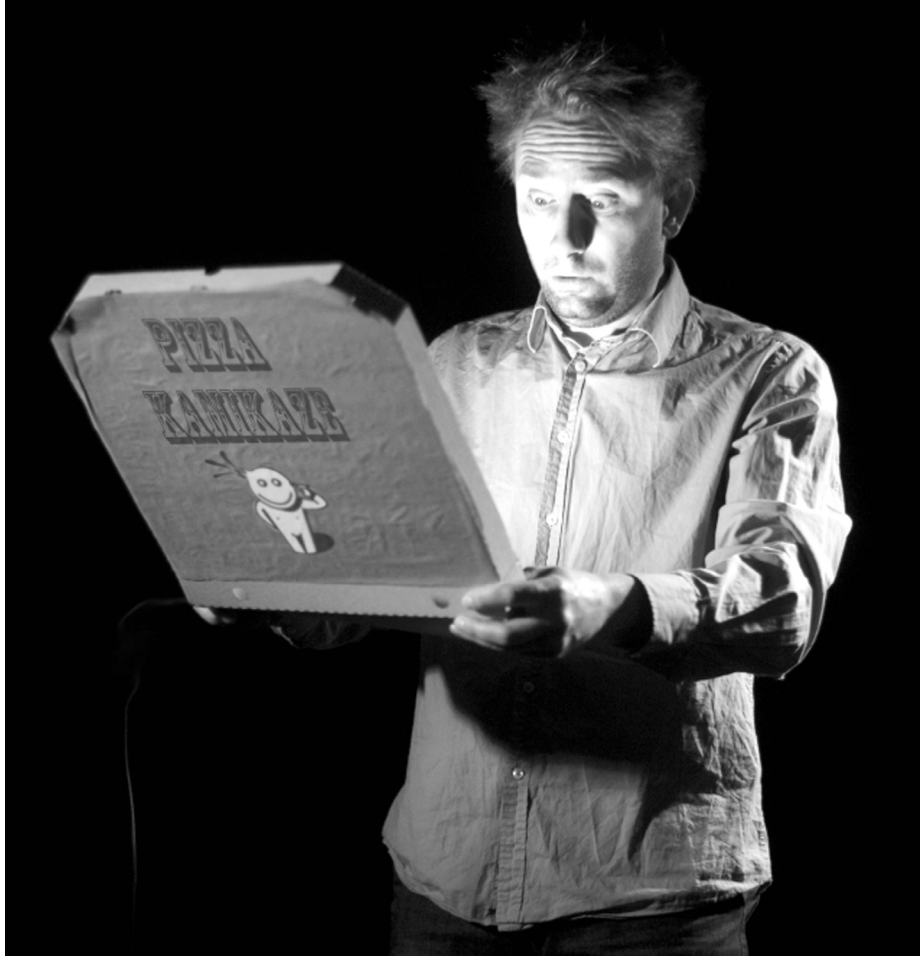
A Gólem Színházban az izraeli Etgar Keret kisregénye alapján Vinnai András átiratában, Borgula András rendezésében láthatja a közönség a *Pizza Kamikazét*. Nem vérszegény darab, de Vinnai Andrást már ismerjük, és ez a műve sem fitymálható le, ahogy Keret is irodalmi szintre gyúrta a héber szlenget. Nirvána zenéje hangolja rá a nézőt a felejthetetlenül szórakoztató

előadásra. Életszerű színmű, pont amilyenek az életben vagyunk. A narratíva nem mindennapi: az öngyilkosok szemszögéből láttatja a (túl)világot. A szakadék széleire sodort élet a halálon túl is folytatódik. Na, de milyen is odaát? Hiszen létálapotokon ível át a történet, és „mintha él-nénk”. Fantasztikusan ábrázolja a túlvilágot: folyik a vér és a paradicsom. A legtragikusabb, hogy az égbolton nincsenek

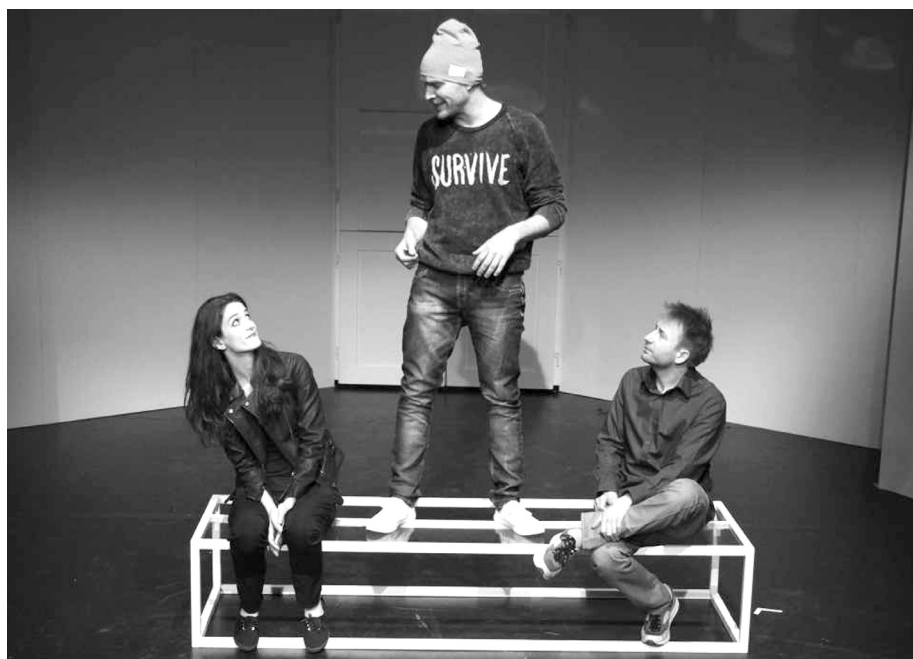
csillagok. Érzékenység és trágárság kecses bája húzódik nyelvezetben és mozdulatban, a földöntúlian groteszk humorban. Minden öngyilkos – mint a középkori szentek – attribútumként viseli magán öngyilkosságának módját: vérző csuklóval, fején lyukkal, vagy elkékülve és hínárba tekeredve vegetál. Praktikus tudnivalókkal leszünk gazdagabbak: megtudjuk, hogy miért nem jó vízi hullával szex-

elni. Kapunk egy csipetnyit az arab-zsidó konfliktusból. Öngyilkos merénylek pizzát sütnék. Festői a környezet. 200 éves véres ingű katona hadonászik a kardjával, cizelláltan káromolja a holtakat. De ez mind semmi: „Van egy csóka, állatbőrökben jár, és egy bunkót szorongat a kezében. Állítólag ő volt az első, aki megtette. Fogalmam sincs, hogyan csinálhatta. Talán a bunkójával... vagy az is lehet, hogy mammut elé vetette magát.” Mindenki itt bolyong, aki valaha kinyírta magát. Van népsűrűség.

De félre a tréfát: ez egy *dráma*, érzékeny témaválasztása hordoz némi (magyar) aktualitást. Az öngyilkosok másvilága a mai valóságunkra, kísértetlétünkre hasonlít. Háim – a főszereplő – akinek a neve életet jelent, küzd a dilemmával, hogy hogyan lehet boldogulni a halálban. Lehet-e jól halottat játszani? Úgy tűnik,

Fotók: Fekete Fanni

hogy lehet. A karaktereket csak el kell látni motivációval, mintha élne, hiszen az öngyilkosok a korábbi életüket folytatják csak más környezetben.

Főhősünk, Háim (Bánki Gergely) szerelmi bánatában öngyilkos lett, albérleti szobáját telespiccelte vérrel. Ám: „Két nappal azután, hogy végeztem magammal, munkát találtam egy pizzériában. Nem túl nagy szám, de átmenetileg jó lesz.” Két

napja dolgozik csak a pizzériában, amikor halált rengető hírt kap: barátnője öngyilkos lett. Ezután az előadás keresés-történeté transzformálódik, utazunk nappal és a csillag nélküli éjben.

A dinamika és jellemkomikum elsőrangú. A karakterfigurák vázlatosak, mégis markánsak, talán egy-egy embertípust ábrázolnak. A szexorientált újdonsült barát (Schmied Zoltán) a másvilágon

is piknikusan éli az életét, és naponta felhívja az anyukáját. A pizzasütő rendületlenül süti egyre gyanúsabbá váló pizzáit. Háim sorsa finomabban árnyalt és követhető: labilis pasi, akin szerelme uralkodik, kapcsolatukban felcserélődtek a szerepek. Háim kedvese (Hay Anna) határozott, domináns nő, életében jól kereső modell. A magányosan, élet-halál átmenetében vergődő magányos „utazó” (Huzella Juli) sokkal szimpatikusabb, kedvesebb, empatikusabb figura. A keresés a megváltó jelenetbe torkollik (rossz vicc: de ő a barátnő új szerelme), amely látványos ugyan, de szétszilálja a szálakat imádóinak tömegjelenetével. Kedvenc mellékszereplőm az identitászavaros kutya, aki öngyilkos lett, de a másvilágon is nehezen kezelhető. A színpad üres, egyetlen többfunkciós tárgy és egy lengőajtó a díszlet, a helyszínek festőien váltakozó vetített hátterek.

Érdemes megnézni, ha épp öngyilkosok akarnánk lenni, mert garantáltan visszatér az életkedvünk. Bár tegyük hozzá, hogy egy szuicid kísérlet és a vele járó kórházi gyógykezelés kicsit komolyabb.

Szarka Zsuzsanna

Szerző: Vinnai András, rendező és díszlet: Borgula András, dramaturg: Németh Virág, helyszín: Jurányi Inkubátorház

ÉLET ÉS IRODALOM

IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

Kedvezményes
előfizetési díj
1 évre 18 000 Ft
Megrendelhető
a szerkesztőségben
(1089 Bp., Rezső tér 15.)
Telefon: 210-5149,
210-5159
Fax: 303-9241
e-mail: es@es.hu

AMI A CÍME.

Megjelenik minden pénteken!
Keresse az újságárusoknál
vagy fizessen elő!

MAZSIKE KULTURÁLIS KÁRTYA

Talán nem szerénység azt állítani, hogy a Magyar Zsidó Kulturális Egyesület negyedszázados tevékenysége is sokban hozzájárult Budapest és az ország zsidó kulturális életének gazdagításához. Ebben a sikerben benne van az Önök munkája, segítőkészsége és hűsége. Természetes az igényük, hogy ebből a gazdag kínálatból minél többet szeretnének megismerni, élvezni. Sokan szeretnének sok helyre és gyakran eljutni, de ennek sokszor vannak pénzügyi korlátai. Ezért határozta el a Magyar Zsidó Kulturális Egyesület, hogy tagjai részére létrehozza a Mazsike Kulturális kártyát. E kártyával a Mazsike tagjai különböző, jellemzően kulturális események, rendezvények, szolgáltatások jegyeinek megvásárlásakor kedvezményes árakra jogosultak.

A Mazsike Kulturális kártya saját rendezvényeink, kirándulásaink kiadványaink mellett számos kulturális intézményben, színházban, könyvesboltban és más helyen biztosít kedvezményt tagjainknak. A kártya segítségével már a kibocsátásakor is több mint húsz helyen élvezhetik az előnyöket, és természetesen az elfogadóhelyek száma fokozatosan bővül. Az aktuális listát hamarosan megtekinthetik a Mazsike honlapján!

A Mazsike tagjának lenni elsősorban azok számára fontos, akik a magyar zsidó kultúrára kíváncsiak, és szívesen szánnak időt is, fáradságot is, pénzt is megismerésére. A Mazsike Kulturális kártya bevezetésével, ami egyben a korábbi tagsági igazolványokat is helyettesíti, szükségszerűen együtt jár, hogy szerény mértékben felemeljük az éves tagsági díjat. A jövedelemmel rendelkezők számára az éves tagsági díj 5000 forint, diákok, nyugdíjasok számára 4000 Ft, de ez a többlet a kártya használata során rövid időn belül megtérül.

Természetesen számítunk arra is, hogy eddig szimpatizánsaink, barátaink számára is vonzóvá válik, hogy belépjenek egyesületünkbe. A jövőben is mindenkit örömmel fogadunk, miként az alakuláskor tettük, aki azonosulni tud céljainkkal, a zsidó kultúra hagyományainak, értékeinek gazdagításával, megismertetésével.

A névre szóló kártyákat legelső alkalommal a február 19-én tartandó közgyűlésen vehetik át. Ehhez szükséges, hogy a nyomtatás elkészülése érdekében előzetesen jelentkezzenek, regisztráljanak. A kártyák kiadása egész évben folyamatos lesz.

Schiller Szervizek

ISO 9001:2009 szerint tanúsítva

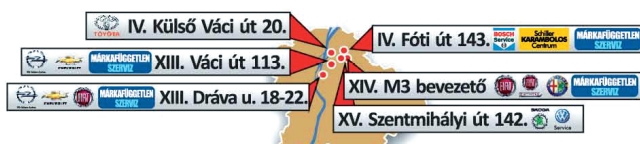
Több, mint 20 éves tapasztalat!

Márkaservizek és típustól független
szervizszolgáltatások Budapesten, hat helyen!

- ✓ 24 órás autómentő
- ✓ Hozom-viszem szolgáltatás
- ✓ Szakszerű szervizelés
- ✓ Kedvező árak

Schiller Szervizek Budapesten hat helyen!

BEJELENTKEZÉS: 452-11-76, 452-11-77 • WWW.SCHILLER.HU

30% TAGSÁGI KEDVEZTMÉNY

Bálint Napok Februárban!

Február 9-15. (hétfő-vasárnap) között tagsági kedvezmények!
Ingyenes **Éden Játsszóház**, **Konditerem** és **szauna** egy egész héten át.

Támogató:

American Jewish
Joint Distribution
Committee

Médiapartner:

A ZSIDÓ MINDENIT
KIBIC
www.akibic.hu

www.balinhaz.hu/balintnapok
1065 Budapest, Révay utca 16.

